

LIETUVOS KARIUOMENĖS ISTORIJOS TYRIMAI 1990–1999 M.

I. Karo istorija Lietuvoje

Doc. dr. Vytautas JOKUBAUSKAS

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

DOI: <https://doi.org/10.47459/ka.2022.37.6>

Taip nutiko, kad šį tekstą apie karo istoriją ir jos tyrimus tenka rašyti per medijas stebint Rusijos karą prieš Ukrainą, kuris vyksta 1000 km nuo Klaipėdos (toks būtent tiesiai būtų atstumas iki Sumų miesto Rytų Ukrainoje). Būtų klaidinga teigti, kad galima mąstyti ir rašyti apie praeities karus ir ignoruoti aktualius įvykius, atsiriboti nuo realybės, nuo karo. Žinoma, kiekvienas karas, dar vykstant mūšiams, skendi *karo rūke*, t. y. tvyro tam tikra nežinomybė, kai visos kovojančios kariuomenės stengiasi nuslėpti tikrąją padėtį, sukurti netikėtumo efektą, kuris paveiktų priešą. Istorikai, tiriantys praeities įvykius ir procesus, susijusius su karu, taip pat susiduria su vadinamuoju *karo rūku*, bandydami nustatyti tikrąsias įvykių aplinkybes, kurios buvo neviešinamos, slaptos. Deja, daugybė detalių, nelikus liudininkų, sunykus šaltiniams, prarandama, todėl tenka lipdyti pasakojimą apie praeities įvykius iš paskirų faktų, o aptikus naujų šaltinių, pasakojimai apie praeitį pildomi bei koreguojami. Tam įtakos turi ir visuomenės, taip pat naujų kartų istorikų kintantis požiūris į praeities įvykius, vertinimo prieigos. Taigi šis procesas – lyg Sizifo kopimas į kalną: pasiekus viršūnę – išleidus monografiją, po kurio laiko tam tikri dalykai paaiškėja, atradus nežinotų faktų, ir dažniausiai jau kiti tyrėjai naujai interpretuoja istorinius įvykius.

Tačiau ne konkrečiai šis realiu laiku Europoje vykstantis karas pastūmėjo imtis iniciatyvos ir paraginti kolegas rašyti atsiminimus, pasidalyti savo įžvalgomis.

Mokslininkų priedermė – tirti visuomenei aktualius ir akademinę prasmę naujus įvairių procesų aspektus. Šiame kontekste karo istorijos tyrimai šalyje, turinčioje savo ginkluotąsias pajėgas, aktualumo nepr-

randa, nes visada išlieka bent minimalus:

- a) tradicijų, ritualų, simbolių, istorijos poreikis kariniuose vienetuose;
- b) susidomėjimas karyba, t. y. žiniomis, kaip anksčiau buvo kariaujama ir ką iš tos patirties galima adaptuoti, pritaikyti šiandien.

Žinoma, greta egzistuoja akademiniai ir plačiosios visuomenės interesai tirti praeities įvykius ir procesus, susijusius su karais, kariuomenėmis arba jų poveikiu visuomenei.

Aptariant karo istorijos tyrimus, atsižvelgiant į eventuales krašto apsaugos sistemos poreikius, konstatuotina, kad karybos galima mokytis dvejopai. Pirmasis būdas – dalyvauti karo veiksmuose ir praktiškai perprasti karo meno subtilybes, antrasis – tai studijuoti, palinkus prie knygų ir žemėlapių, t. y. gilintis į karo (siauresne prasme – karybos) istoriją. Bet tam, kad galima būtų gilintis (studijuoti), turi būti tie praeities kariniai įvykiai istorikų deramai ištirti. Kaip sekėsi šioje srityje Lietuvos mokslininkams? Matyt, sąlygos nebuvo pačios palankiausios. Viena pagrindinių priežasčių – tai, kad per pastaruosius du šimtmečius, kai istorija įgavo savo akademinį statusą universitetuose, Lietuvoje ilgą laiką nebuvo aukštosios mokyklos. Maža to, Lietuvos, tuo metu okupuotos, visuomenei nekilo didelio poreikio domėtis karo istorija ir karyba, nes tai buvo ne šio krašto lyderių ir elito kompetencijų sfera. Kad ir sovietmečiu, kai kelių tiesimas ir žemės ūkis, o ne karyba buvo Lietuvos valdžios interesų sritys, nes visi kariniai klausimai buvo sprendžiami tik Maskvoje. Ten nagrinėti ir karo istorijos klausimai. Tokia padėtis, matyt, turėjo įtakos ir požiūriui į krašto apsaugą ir kariuomenę apskritai po 1990 m. O karybai (kaip teorijai), t. y. mokėjimui kariauti, karo menui, mąstymui apie karą ir karinius dalykus, dėmesio skirta itin mažai.

Žinoma, esama ir tam tikros sukakties aspekto. Prieš 100 metų – 1922 m. – Kaune buvo įkurtas Lietuvos universitetas, kuris, išskaidytas dalimis ir perkeltas į kitus miestus, savo veiklą tęsė nepertraukiamai¹ ir yra pamatas, ant kurio išaugo Lietuvos mokslo institucinė sistema. Yra tekę girdėti pasakojimų, kaip Kauno technologijos universiteto inžinieriai chemikai braižė savo „akademinis genealoginius medžius“. Jus analizuojant pagal mokytojo (darbo vadovo) liniją nustatomas ryšys su

¹ Vilniaus universitetas XIX a. buvo uždarytas: Staliūnas, D. *Visuomenė be universiteto?* (Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidurys – XX a. pradžia). *Lietuvos atgimimo istorijos studijos*, Vilnius, 2000, t. 16.

Vasario 16-osios Akto signataru inžinieriumi Steponu Kairiu, kuris tarpukariu buvo mokytojų mokytojas ir kolega. Šis šimtmetis sutampa ir su karo mokslų ir karo istorijos kolektyvinio tiriamojo darbo pradžia tarpukariu. 1921 m. Lietuvos kariuomenės Literatūros skyrius buvo reorganizuotas į Karo mokslo skyrių, o šis 1926 m. – į Karo mokslo valdybą. 1929 m. šios valdybos pagrindu suformuotas Spaudos ir švietimo skyrius veikė iki sovietinės okupacijos. 1921 m. sausio 22 d. buvo įsteigta 19 asmenų nuolatinė Karo istorijos kolegija, 1921 m. pradžioje – Karo mokslų kūrėjų draugija, bet jos veikla greitai nutrūko, tačiau 1923 m. įsteigta Karo mokslų draugija gyvavo dešimtmetį². 1925 m. pradėtas leisti karo istorijai skirtas, tuo metu rašyta, „neperiodiškas rinkinys“, mokslo žurnalas *Karo archyvas*. Jo pirmieji 12 numerių buvo išleisti tarpukariu. Prieš 30 metų, 1992 m., *Karo archyvo* leidyba buvo atnaujinta, 13–16 tomai išėjo kaip Lietuvos krašto apsaugos ministerijos leidinys, nuo 2002 m. *Karo archyvas* leidžiamas Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos³. Praėjus 30 metų po leidybos atkūrimo, šis tekstas publikuojamas 2022 m. *Karo archyvo* 37-ajame tome, tikintis, jog 2025 m. šimtmečio proga bus išleistas jau 40-asis šio leidinio tomas. Taigi, švęsime dvigubą sukaktį – karo istorijos ir apskritai karo mokslų organizuotos tiriamosios veiklos Lietuvoje šimtmetį ir trisdešimties metų, kai karo istorija Lietuvoje imtasi domėtis daug intensyviau ir plačiau, nei tai buvo galima daryti po 1940 m. iki 1990 m. okupuotoje Lietuvoje ar išėivijoje, jubiliejų.

Periodiškai svarbi savirefleksija, įsivertinimas ar bent jau nueito kelio, t. y. atliktų darbų, apžvalga. Nesiimsime atskirai aptarinėti ar analizuoti Lietuvos karo istorijos istoriografijos tyrimų pobūdžio bei raidos, nes nemažai kolegų tai jau padarė apėmę platų chronologinį spektrą – nuo archeologijos iki pokario partizanų kovų. Karo istorijos istoriografijos klausimus nagrinėjo archeologas Manvydas Vitkūnas⁴, istorikai Valdas

² Jokubauskas, V. Karo istorija tarpukariu Lietuvoje ir dvi Karo mokslų draugijos (1921–1933 m.). *Istorija*, 2018, t. 112, Nr. 4, p. 40–44.

³ Karo archyvas [žr. 2022 05 08], < <https://www.vle.lt/straipsnis/karo-archyvas/> >

⁴ Vitkūnas, M. Archeologijos mokslo vaidmuo Lietuvos karo istorijos tyrimuose. *Karo archyvas*, 2003, t. XVIII, p. 296–306.

Rakutis⁵, Vytautas Lesčius⁶, Jonas Vaičenonis⁷, Vytautas Jokubauskas⁸, Mindaugas Pocius⁹ ir Vygantas Vareikis¹⁰. Įprasta, kad istoriografija plačiai buvo pristatoma disertacijose karo istorijos temomis, kurių pastaraisiais metais apginta ne viena.

Bet pabandydysime pažvelgti kiek kitu kampu. Mąstant apie karo istorijos tyrimus Lietuvoje iškilo klausimas: o kokius gi praeities karinius įvykius dera laikyti reikšmingiausiais ir vertais išskirtinio dėmesio planuojant akademinę veiklą? Žinoma, esminis įvykis, apie kurį sukasi visas karo istorijos pasakojimas, yra mūsų, nors tai dažnai pats trumpiausias karo etapas. Prieš tai ir po to – ilgi pasirengimo ir dorojimosi su jo padariniais etapai. Nepretenduojant į sociologinės apklausos statusą, kilo poreikis to paklausti kitų kolegų, besidominčių karyba, karo ir apskritai istorikų. Respondentų atranka vyko remiantis dviem kriterijais: karybos ir istorijos, todėl užklausa buvo išsiųsta Lietuvos krašto apsaugos sistemoje tarnaujantiems (dirbantiems) humanitarinių mokslų srities istorijos ir archeologijos mokslų krypties atstovams. Klausimas buvo pateiktas 70 potencialių respondentų. Kiek asmenų jis pasiekė, tiksliai negalima įvardyti, nes dalis kolegų maloniai į

⁵ Rakutis, V. XVIII a. Lietuvos karo istorijos tyrimų apžvalga. *Karo archyvas*, 2003, t. XVIII, p. 307–322.

⁶ Lesčius, V. Dėl Lietuvos kariuomenės kūrimo ir nepriklausomybės kovų istoriografijos. *Lietuvos istorijos studijos*, 2002, t. X, p. 35–50.

⁷ Vaičenonis, J. Dvi kariuomenės – dvejopi tyrimai. *Darbai ir dienos*, 2000, t. XXIV, p. 183–190; Vaičenonis, J. 1921–1940 m. laikotarpio Lietuvos kariuomenės tyrimai. *Karo archyvas*, 2003, t. XVIII, p. 339–354; Vaičenonis, J. Lietuvos karo istorijos tyrimų organizavimas 1918–2008 metais. *Istorija*, 2009, t. LXXIII, p. 59–67.

⁸ Jokubauskas, V. Nauja knyga Lietuvos šaulių sąjungos šimtmečiui istoriografijos kontekste [Nefas, Mindaugas. *Dvasios aristokratai: Lietuvos šaulių sąjungos siekiai ir realybė 1919–1940 m.* Vilnius: Versus, 2019, 495 p., ISBN 978-9955-829-22-5]. In *Creating Modern Nation-States in the Eastern Baltic = Šiuolaikinių tautinių valstybių kūrimas rytiniame Baltijos jūros regione* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. XXXVIII). Ed. by V. Vareikis, S. Pocytyė. Klaipėda, 2019, p. 243–253.

⁹ Pocius, M. 1944–1953 metų partizaninio karo Lietuvoje istoriografija. *Istorija*, 2006, t. LXIV, p. 52–64.

¹⁰ Vareikis, V.; Jokubauskas, V. Research into Military History: Its Status and Prospects in Lithuania. In *Paramilitarism in the Eastern Baltics, 1918–1940: Cases Studies and Comparisons = Paramilitarizmas rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. XXVIII). Ed. by V. Jokubauskas; V. Safronovas; V. Vareikis. Klaipėda, 2014, p. 309–319.

apklausą įtraukė ir kitus savo bendradarbius. Taigi įvardinsime tik gautų atsakymų skaičių – kiek daugiau nei trisdešimt (N – 35), t. y. atsakė maždaug pusė tų, kuriems klausimas buvo užduotas. Dalis kolegų į užklausą atsakė, bet įvardijo įvairias priežastis, kodėl nepateiks atsakymų.

Respondentai ne tik atsakė į klausimus, bet ir išsako įvairių pastabų bei linkėjimų. Štai vienas jų pažymėjo, kad „*tokia gradacija yra dirbtinė. Ne tik apie karo mūšius, bet ir apie kitus dalykus. Negalima vertinti Hanibalo ir Guderiano. Arba Žalgirio mūšio ir partizanų mūšių*“. Pavyzdžiui, taikyta riterių kavalerijos ir XX a. partizanų taktika visiškai skirtinga. Bet nesii-mame lyginti taktikos, nors Vakarų istoriografijoje yra tyrimų, kai analizuojami ir lyginami 1415 m., 1815 m. ir 1916 m. mūšiai, kuriuose naudoti lankai, muškietos ir kulkosvaidžiai¹¹. Kitas potencialus respondentas pa-juokavo, kad „*save gerbiančiam karo istorikui gal ir TOP 5 užtektų žinoti, nes gali prasidėti spekuliacijos*“. Respondentas, matyt, intuityviai nuspėjo, kad susidarys išskirtinis TOP 6 mūšių (Žalgirio, Oršos, Salaspilio, Saulės, Durbės ir Mėlynųjų Vandenu), kuriuos apklausoje dalyvavusieji įvardijo kur kas dažniau nei kitus ir suteikė sąrašuose prioritetą – „*didesnį svorį*“. Kartu respondantai iškelė atrankos kriterijų klausimą: „*Gali būti įvairūs kriterijai, o ir patys mūšiai skirtingi – vienur Lietuvos kariuomenė kovėsi viena, kitur – su sąjungininkais ir pan. Vienių santykinai nedidelių mūšių politinės pasekmės buvo svarbios, o kitų didesnių pergalių politinės pasekmės buvo minimalios*“. Buvo manančių, jog įvardyti tik 10 mūšių – per mažai: „*Mano nuomone, jų turi būti daugiau negu 10 dėl vienos priežasties: daugelis mūšių konkrečiu laiku kažką reiškė, vienu atveju nedaug, bet kitu atveju daug. Lygiai kaip, vieni mūšiai buvo pralaimėti, bet velniškai įdomūs dėl gausaus aprašymo, tačiau anokia tai ginklo pergalė*“. Dalis responden-tų, atsakydami į klausimą, reiškė susidomėjimą: „*laukiu apibendrinimo, labai įdomi iniciatyva*“, „*bus įdomu paskaityti*“. Dar vienas respondentas įvertino: „*Visai smagus klausimas, sudėliosiu*“. Ir galiausiai domėjosi: „*Gal įmanoma surengti ir XX amžiaus mūšių svarbumo apklausą?*“

Apklausoje anonimiški duomenys buvo susisteminti, išskyrus mūšius (karinius įvykius), vadus, suskaičiavus, kiek kartų kiekvienas įvykis ar asmuo buvo paminėtas. Kadangi respondantai pateikė šių įvykių TOP 10, kur 1-oje vietoje buvo nurodytas svarbiausias įvykis, o 2-oje – ne toks

¹¹ Keegan, J. *The Face of Battle. The Study of Agincourt, Waterloo and the Somme*. London, 2004.

svarbus, visiems įvykiams buvo priskirti reitingo balai: 1-oje vietoje paminėtas įvykis buvo įvertintas 10 taškų, 2-oje – 9 taškais ir t. t., o 10-oje – 1 tašku. Pažymėtina, kad ne visi respondentai nurodė 10 įvykių, ne visur buvo įvardyti vadai. Kai kurie į TOP 10 įtraukė ir XX a. įvykius. Pastarieji buvo neįskaityti, bet žemesnėse pozicijose nurodytų įvykių vieta ir taškų skaičius nepakeisti. Taip karinių įvykių ir karo vadų svarbą buvo galima įvertinti dviem pjuviais – pagal paminėjimo dažnumą ir respondentų suteiktą svorį (vietą) TOP 10. Manome, kad tai papildė ir praplečia bendrą nuomonių apie karinius įvykius ir karo vadus vaizdą.

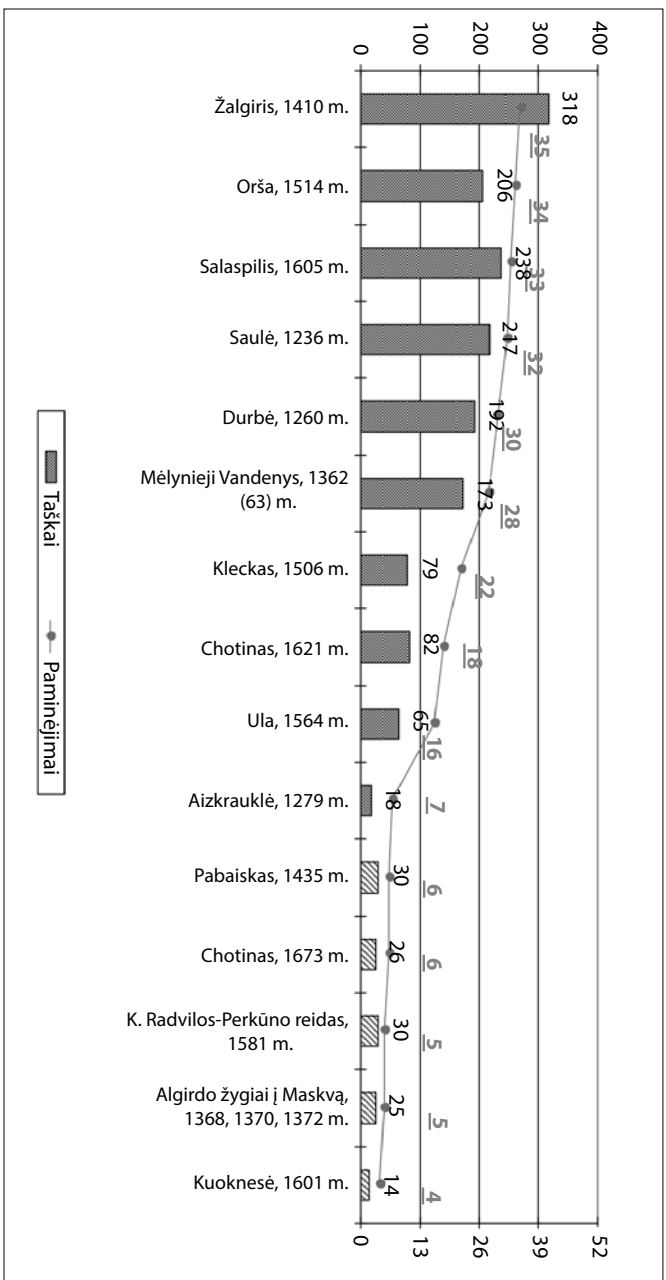
Šios trumpos apklausos¹² rezultatai vizualiai pateikiami 1-oje ir 2-oje diagramose. Apibendrinus respondentų atsakymus galima konstatuoti, kad buvo išskirti šeši mūšiai, dar trys sulaukė didesnio įvertinimo, bet pastebimas atotrūkis. O TOP dešimtąją vietą užėmė 1279 m. Aizkrauklės mūšis, vienu paminėjimu atsiliko 1435 m. Pabaisko (Ukmergės) ir 1673 m. Chotino mūšiai, kurie taškų surinko daugiau. Respondentai iš viso paminėjo 39 mūšius, kautynes, reidus, pilių gynybos atvejus, priskiriamus XIII–XIX a.¹³ Kad galima būtų palyginti, verta prisiminti, jog 2013 m. išleistoje knygoje *Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos* aprašyti 33 mūšiai – nuo 1236 m. Saulės iki 1863 m. Biržų (Medikių) mūšio¹⁴.

¹² Apklausoje buvo užduotas klausimas: „Kokius Jūs išskirtumėte TOP 10 mūšių ir greta karo vadų, kurie vadovavo, kaip iškiliausių ir svarbiausių lietuvių ginklo pergalių?“

¹³ Chronologiškai: 1236 m. – Saulės mūšis (paminėtas kartų / taškų: 32 / 217); 1260 m. – Durbės mūšis (30 / 192); 1270 m. – Karusės mūšis (4 / 9); 1279 m. – Aizkrauklės mūšis (7 / 18); 1294 m. – Trojanovo mūšis (2 / 10); 1320 m. – Medininkų mūšis (1 / 3); 1325 m. – Irpenės mūšis (4 / 9); 1336 m. – Pilėnų gynyba (1 / 3); 1362 m. – Mėlynujų Vandenių mūšis (28 / 173); 1362 m. – Kauno gynyba (1 / 4); 1368, 1370, 1372 m. – žygiai į Maskvą (5 / 25); 1390 m. – Vilniaus gynyba (1 / 3); 1410 m. – Žalgirio mūšis (35 / 318); 1435 m. – Pabaisko mūšis (6 / 30); 1506 m. – Klecko mūšis (22 / 79); 1511 m. – Rutkų mūšis (1 / 1); 1512 m. – Lopušinos mūšis (1 / 2); 1514 m. – Oršos mūšis (34 / 206); 1564 m. – Ulos (Čašnikų) mūšis (16 / 65); 1578 m. – Cėsio (Vandeno) mūšis (1 / 3); 1579 m. – Polocko užėmimas (2 / 11); 1581 m. – Kristupo Radvilos Perkūno reidas į Rusiją (5 / 30); 1601 m. – Kuoknesės mūšis (4 / 14); 1605 m. – Salaspilio mūšis (33 / 238); 1609 m. Salacgrivos mūšis (1 / 8); 1610 m. – Klušino mūšis (2 / 6); 1612 m. – Maskvos mūšis (1 / 1); 1621 m. – Chotino mūšis (18 / 82); 1632–1634 m. – Smolensko apgultis (2 / 8); 1649 m. – Lojevo mūšis (3 / 11); 1654 m. – Šklovos mūšis (2 / 4); 1673 m. – Chotino mūšis (6 / 26); 1683 m. – Vienos mūšis (2 / 2); 1700 m. – Valkininkų mūšis (1 / 5); 1794 m. – kovos dėl Vilniaus (2 / 10); 1831 m. – Kėdainių mūšis (3 / 4); 1863 m. – Biržų mūšis (1 / 3); 1863 m. – Genėtinių mūšis (2 / 6); 1863 m. – Papilės mūšis (1 / 1).

¹⁴ *Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos*. Ats. red., sud. K. Zikaras. Vilnius, 2013.

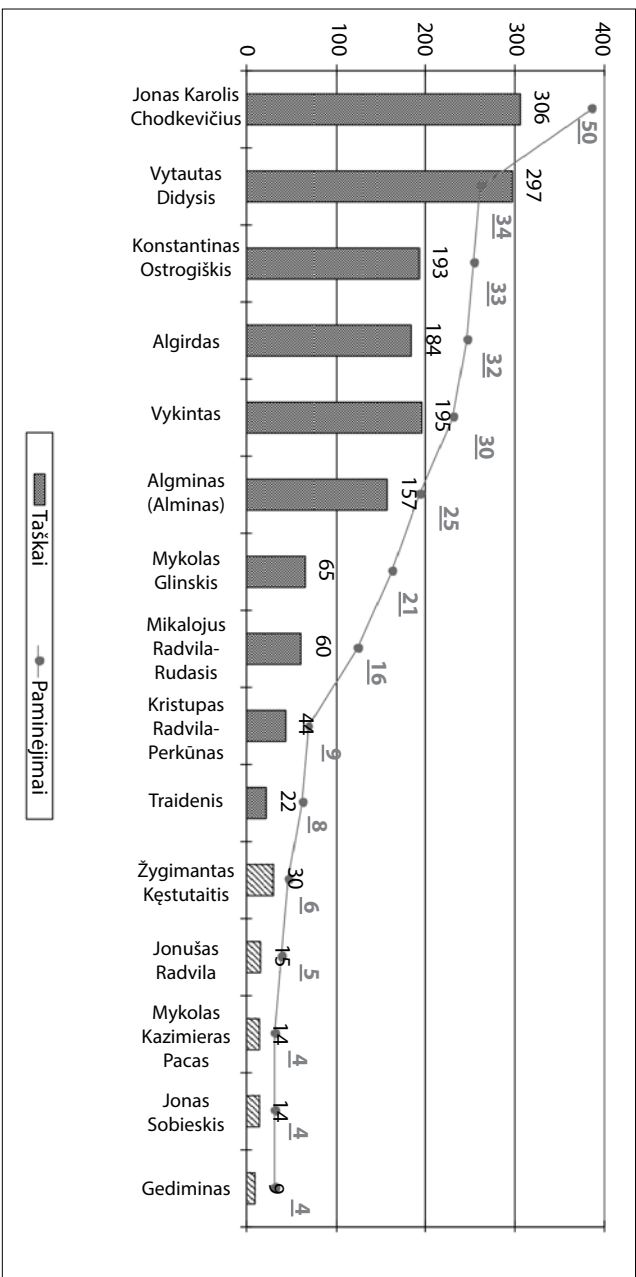
I diagrama. Lietuvos (lietuvių) XIII–XIX a. TOP mušiai, remiantis apklausos duomenimis

Pastaba. Apklausos atlikta el. paštu 2022 m. balandžio 28–gegužės 8 d.

Greta TOP 10 pateikti 5 artimiausi už dešimtuko ribų likę kariniai įvykiai, taip siekiant atskleisti jų dinamišką ir tendencijas.

2 diagrama. Lietuvos (lietuvių) XIII–XIX a. TOP karo vadai, remiantis apklausos duomenimis

Pastaba. Apklausą atlikta el. paštu 2022 m. balandžio 28–gegužės 8 d.

Greta TOP 10 pateikiami 5 artimiausi už dešimtuką ribų likę kariniai įvykiai, taip siekiant atskleisti jų dinamišką ir tendencijas.

Greta mūšių (karinių įvykių) buvo prašoma įvardyti ir vadus, taip siekiant sužinoti respondentų nuomonę apie iškiliausius karvedžius. Pažymėtina, kad ne visi respondentai nurodė vadus, kita vertus, skirtingai juos priskyre – dažniausiai Žalgirio mūšio vadu įvardijo Vytautą Didįjį, bet buvo paminėtas ir Jogaila arba abu šie valdovai. Iš viso respondentai paminėjo 35 karo vadus¹⁵. Išskirtiniai lyderiai – Jonas Karolis Chodkevičius ir Vytautas Didysis. Tiesa, pirmasis gerokai daugiau kartų paminėtas, nes dalis respondentų jį įrašė prie dviejų ar net trijų mūšių. Vytautas Didysis buvo siejamas tik su Žalgiriu. Palyginti didelio įvertinimo sulaukė Konstantinas Ostrogiškis, Algirdas, Vykintas ir Alminas (Alminas). Į dešimtuką pateko Mykolas Glinskis, Mikalojus Radvila Rudasis, Kristupas Radvila Perkūnas ir Traidenis (2 diagrama). Žygimantas Kęstutaitis surinko daugiau taškų už Traidenį, tačiau mažiau kartų buvo paminėtas. Todėl, šį kriterijų laikydami pirmuoju rodikliu, Traidenį, o ne Žygimantą Kęstutaitį įtraukėme į TOP 10. Įvertinus paminėjimų ir taškų skaičių bei tai, su kiek pergalių ar karinių įvykių buvo susieti karo vadai, šios apklausos duomenimis, iškiliausiu XIII–XIX a. Lietuvos (lietuvių) karo vadu laikytinas Jonas Karolis Chodkevičius. Nors, žinoma, tai nemenkina ir kitų karo vadų ar jų pergalių svarbos. Kita vertus, surengus dar vieną apklausą, rezultatai būtų kitokie. Tai šių respondentų imties, konkrečių metu išsakytos ir užfiksuotos nuomonės išraiška.

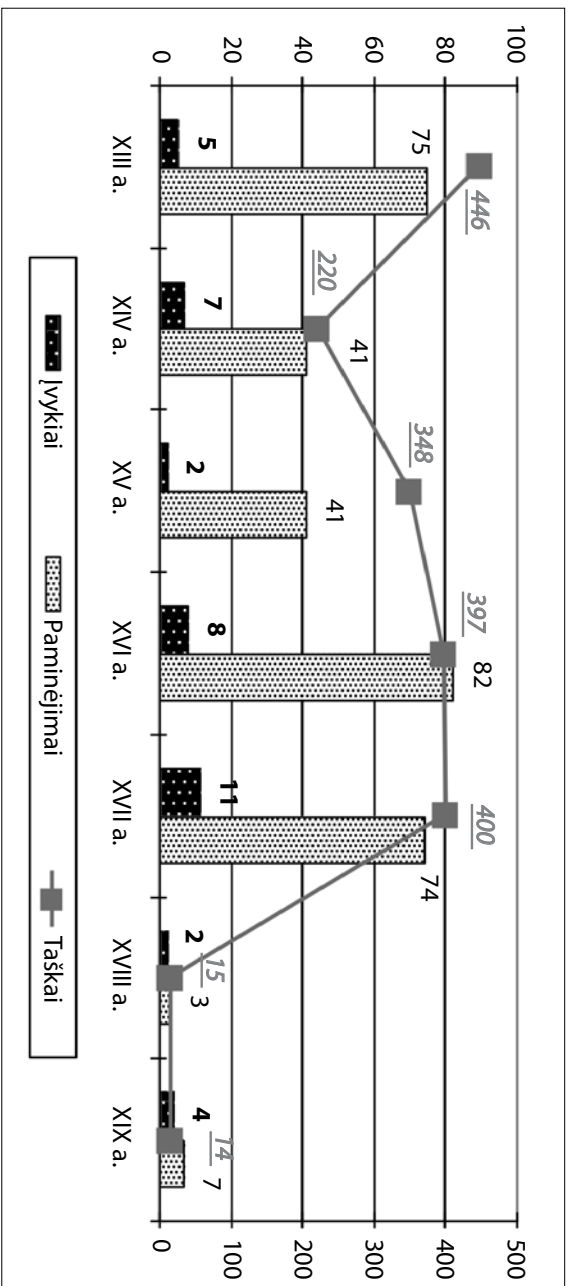
Į šią apklausą tikslingai buvo atsisakyta įtraukti XX a. mūšius ir operacijas. Pirmiausia – dėl esminių karybos pokyčių, antra – dėl šių karinių įvykių masto. Sunku lyginti Salaspilio mūšį, kur kovojančias kariuomenes sudarė maždaug po 18 tūkst. karių, ir 1923 m. Klaipėdos užėmimą,

¹⁵ Pagal paminėjimų skaičių be titulų ir pareigų: Jonas Karolis Chodkevičius (paminėtas kartų / taškų: 50 / 306); Vytautas Didysis (34 / 297); Konstantinas Ostrogiškis (33 / 193); Algirdas (32 / 184); Vykintas (30 / 195); Alminas arba Alminas (25 / 157); Mykolas Glinskis (21 / 65); Mikalojus Radvila Rudasis (16 / 60); Kristupas Radvila Perkūnas (9 / 44); Traidenis (8 / 22); Žygimantas Kęstutaitis (6 / 30); Jonušas Radvila (5 / 15); Mykolas Kazimieras Pacas (4 / 14); Jonas Sobieskis (4 / 14); Gediminas (4 / 9); Zigmantas Sierakauskas (3 / 9); Mauricijus Prozoras (3 / 4); Jogaila (2 / 20); Steponas Batoras (2 / 11); Jurgis Radvila (2 / 10); Treniota (2 / 7); Stanislovas Žolkieviskis (2 / 6); Stanislovas Kiška (1 / 8); Stanislovas Liubomirskis (1 / 8); Jurgis Grabovskis (1 / 6); Vytenis (1 / 6); Mykolas Pranciškus Sapiega (1 / 5); Jokūbas Jasinskis (1 / 4); Kristupas Radvila (1 / 4); Vaidotas (1 / 4); Vladislovas Vaza (1 / 4); Andrius Sapiega (1 / 3); Margiris (1 / 3); Boleslovas Dluskis-Jablonovskis (1 / 1); Kęstutis (1 / 1).

kuriame dalyvavo apie pora tūkstančių, o gal kiek daugiau kiekvienos pusės kovotojų. Pirmuoju atveju buvo pasiekta puiki pergalė, bet vėliau, antruoju – kardinaliai pakeista Klaipėdos miesto, regiono ir kartu Lietuvos valstybės istorija. Be to, baimintasi, kad XX a. kariniai įvykiai dominuos apklausos rezultatuose. Todėl laikytasi nuomonės, kad būtų galima organizuoti atskirą apklausą ir XX a. karų ir karinių konfliktų reitingavimą. Nepaisydami apklausos rengėjų siekio atsiriboti nuo XX a. karinių įvykių, respondentai vis tiek nurodė 1919 m. Radviliškio, 1920 m. Širvintų ir Giedraičių, 1923 m. Klaipėdos mūšius ir operacijas, taip pat 1941 m. Birželio sukilimą ir 1944–1953 m. partizaninį karą.

Gauti apklausos apie mūšius, reidus, apgultis ir kt., apskritai apie karinius įvykius, duomenys buvo apibendrinti ir suskirstyti chronologiškai pagal šimtmečius (3 diagrama). Respondentų išskirti 5 XIII a. kariniai įvykiai buvo paminėti 75 kartus ir įvertinti 446 taškais. Vienam įvykiui vidutiniškai teko 15 paminėjimų ir 89,2 taško. Atitinkamai XIV a. 7 kariniai įvykiai buvo paminėti 41 kartą ir įvertinti 220 taškų; vienas įvykis vidutiniškai paminėtas 5,86 karto ir įvertintas 31,43 taško. Įvardyti tik 2 XV a. kariniai įvykiai, tačiau jie buvo paminėti 41 kartą ir gavo 348 taškus; vienas įvykis vidutiniškai buvo paminėtas 20,5 karto ir įvertintas 174 taškais. Šiuos rezultatus lėmė respondentų nuomonės apie Žalgirio mūšį ir jo svarbą. Įvardyti 8 XVI a. kariniai įvykiai buvo paminėti 82 kartus ir pelnė 397 taškus. Vidutiniškai vienas karinis šio amžiaus įvykis paminėtas 10,25 karto ir įvertintas 49,63 taško. Daugiausiai respondentai įvardijo XVII a. karinių įvykių – 11: jie buvo paminėti 74 kartus ir įvertinti 400 taškų. Vienas įvykis vidutiniškai paminėtas 6,72 karto ir įvertintas 36,36 taško. XIII–XVII a. mūšių ir apskritai karinių veiksmų kontekste šioje apklausoje skiriasi XVIII ir XIX a. kariniai įvykiai, kurie sulaukė daug menkesnio respondentų dėmesio. Įvardyti 2 XVIII a. įvykiai paminėti 3 kartus ir įvertinti 15 taškų. Vidutiniškai vienas šio amžiaus įvykis paminėtas 1,5 karto ir įvertintas 7,5 taško. Respondentai išskyrė 4 XIX a. karinius įvykius, paminėję 7 kartus ir jiems skyrė 14 taškų. Vidutiniškai vienas įvykis paminėtas 1,75 karto ir gavo 3,5 taško.

3 diagrama. Lietuvos (lietuvių) XIII–XIX a. TOP mūšių paskirstymas, remiantis apklausos duomenimis, pagal šimtmečius

Pastaba. Apklausos atlikta el. paštu 2022 m. balandžio 28–gegužės 8 d.

Taigi iš septynių šimtmečių, patekusių į apklausos chronologinius rėmus, keturi (XIII, XIV, XVI ir XVII a.) išsiskiria didesniu įvykių skaičiumi (5, 7, 8 ir 11). Trys amžiai (XIII, XVI ir XVII a.) minėti dažniau ir įvertinti daugiau taškų (atitinkamai 75 ir 446; 82 ir 397; 74 ir 400). XIII ir XV a. išsiskiria ir tuo, kad vienas karinis įvykis vidutiniškai buvo paminėtas daugiau kartų ir gavo daugiau taškų, t. y. keli išskirtinai dažnai ir aukštesnėse pozicijose minėti mūšiai turėjo įtakos rezultatams. XVIII ir XIX a., respondentų nuomone, svarbių karinių įvykių buvo mažiau ir jų vertė lyginamajame kontekste menkesnė. Mūšių TOP 10: XIII a. – 3 mūšiai, XIV a. – 1, XV a. – 1 mūšis, XVI a. – 3 ir XVII a. – 2 mūšiai. Respondentų akimis, XVIII–XIX a. Lietuvos karinės patirtys nublinksta ankstesnių šimtmečių lyginamajame kontekste, nes stinga pergalių, nors tęsiasi laivės kovos dėl valstybingumo, kuris yra prarandamas.

Tai tik kelios išvalgos, vertinant, kokius Lietuvos istorijoje karinius įvykius 35 respondentų grupė išskyrė kaip reikšmingus. Žinoma, pasigilinus į karo istorijos konferencijų temas bei istoriografiją nebūtų sunku įsitikinti, jog ir renginiai, ir knygos dažniau skirti tiems kariniams įvykiams ir karo vadams, kurie sulaukė šios apklausos respondentų dėmesio. Bet, apžvelgiant pastarųjų trijų dešimtmečių akademinę veiklą, konstatuotina, kad XX a. karinių patirčių tyrimai dominuoja, palyginti su ankstesnių epochų karų studijomis. Matyt, tai lemia jų aktualumas visuomenei, sovietmečiu buvę ribojimai tirti ir aptarinėti kai kurias temas, ir pan. Bet visas šias priežastis prasminga bent jau įvardyti, jei ne apie tai diskutuoti.

Šiuo atveju *Karo archyvo* skaitytojams pateikiamos trijų istorikų išvalgos, iš skirtingų perspektyvų pristatant karo istorijos tyrimų 1990–1999 m., kai buvo pradėta ginti daugiau humanitarinių mokslų (istorijos) disertacijų, susijusių su karo istorija, organizavimą ir tendencijas¹⁶. Taigi priežasčių inspiruoti kolegas įvertinti praeities karo istorijos tyrimus yra ne viena. Svarbus ir poreikis kurti savotiškus šaltinius (atsiminimus) – egodokumentus. *Karo archyve* tarpukariu tai buvo plačiai paplitusi praktika. Taigi tai ir savotiškas tradicijos atgaivinimas, taip tikintis, kad rubrika, aprėpianti karo istorijos ir karybos tyrimų apžvalgą, gyvuos ir toliau,

¹⁶ Plačiau apgintų disertacijų sąrašą žr.: Jokubauskas, V. *Karo istorija: tyrimai, metodai, poveikis, taikymas*. Klaipėda, 2021, p. 266–269.

praėjus daugiau nei 30 metų nuo krašto apsaugos sistemos ir Lietuvos kariuomenės atkūrimo pradžios. Paslapties jau seniai nebėra, o ir amžininkų gretos sparčiai retėja. Taigi prarandame galimybę ateityje nagrinėti šią istoriją. Tam įtakos turės krašto apsaugos sistemoje vykdomas archyvinių dokumentų nurašymas ir utilizavimas suėjus gana trumpiems saugojimo terminams. Pavyzdžiui, būtų galima nustatyti, kas 6-ajame pėstininkų pulke 1937 m. Plungės įguloje budėjo. O ką galėtume pasakyti apie kasdienę tarnybą Lietuvos kariuomenėje 1997 m.? Kad įsivaizduotume tarpukario Lietuvos kariuomenės dokumentų detalumo ir išsaugojimo lygį, galima kaip pavyzdį pateikti Lietuvos jūrų muziejaus gautą tarpukariu prie Lietuvos kariuomenės tankų tvirtintą paradinę vėliavėlę (trispalvę). Analizuojant karininko, tanko vado (kuris šeimai perdavė saugoti šią vėliavėlę), šeimos pasakojimą, remiantis archyviniais dokumentais, pavyko nustatyti, jog tai – šauktinis karys, tarnybą pradėję Šarvuočių rinktinėje 1939 m. pavasarį¹⁷.

Pabrėžiant atsiminimų svarbą, reikėtų atkreipti dėmesį ir į ne vien karybos veikalus. Nors daugybė karo vadų ir karvedžių, jų aplinkos ar su jais susijusių asmenų jokių rašytinių tekstų nepaliko, nekyla abejonių, kad mums būtų įdomios jų išvalgos ir pasakojimai, pavyzdžiui, Jono Karolio Chodkevičiaus ar Vytauto Didžiojo, kurie turėjo karo vado talentą ir gebėjimų. Tačiau šie karvedžiai gyveno tuo metu, kai tokia veikla (rašyti apie karinius veiksmus ar karybos veikalus) nebuvo populiarai, nors Cezaris dar gerokai anksčiau tai padarė (aprašė savo karo žygius)¹⁸. Kita vertus, rašyti reikia laiko, kurio Jonas Karolis Chodkevičius ar Vytautas Didysis, tikėtina, tokiems dalykams, ir atsidavimo (motyvacijos) neturėjo, o geriausia – kad šios dvi aplinkybės sutaptų. Štai savo karybos veikalą Abiejų Tautų Respublikos valdovo Augusto II nesantuokinis sūnus Prancūzijos maršalas Moritzas von Sachsenas parašė sirdgamas.

Savo atsiminimuose į įvykius po 1990 m. istorikai Gintautas Surgailis, Arvydas Pociūnas ir Vygantas Vareikis pažvelgė iš Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos perspektyvų, paprašius jų akcentuoti prieš tris dešimtmečius buvusias aktualias temas, įsimintinus epizodus ir renginius, žmones, ku-

¹⁷ Vainorius, M. Muziejuje – dar viena unikali tarpukario trispalvė [žr. 2022-05-07], < <https://www.atviraklaipeda.lt/2018/11/20/muziejuje-dar-viena-unikali-tarpukario-trispalve/> >

¹⁸ Gaius Iulius Caesar. *Galų karo užrašai*. Vilnius, 1998.

rie tuo metu dirbo. Bet, žinoma, atsiminimų autoriai galėjo pasirinkti, ką rašyti, o ką nutylėti, jų tekstai nei recenzuojami, nei „cenzūruojami“ nebuvo. Mintis pažvelgti iš trijų miestų atėjo savaime, nes Vilniuje kūrėsi krašto apsaugos sistemos institucijos, telkėsi ir tebesitelkia dauguma istorikų. Kaunas išskirtinis tuo, jog jame veikia Vytauto Didžiojo karo muziejus, kurio priedermė ne tik eksponuoti karybos artefaktus, bet ir tirti jos istoriją, kad būtų ką eksponuoti, apie ką pasakoti. Klaipėdoje 1934–1935 m. pradėtas Lietuvos aukštojo mokslo institucijų kūrimas, buvo įsteigti du institutai – Prekybos ir Pedagoginis, diskutuota apie universiteto uostamiestyje steigimą¹⁹. Nuo 1959 m. čia veikė skirtingų Lietuvos aukštųjų mokyklų padaliniai – fakultetai, o juos sujungus 1990 m. buvo įsteigtas Klaipėdos universitetas, po poros metų, 1992-aisiais, jame – Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras, kuris vėliau išaugo į Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutą²⁰. Klaipėdos karinė praeitis, aktualios ir net skausmingos temos, matyt, neišvengiamai uostamiesčio akademinę bendruomenę pastūmėjo domėtis karo istorijos klausimais, pirmiausia – karų poveikiu visuomenėms, o vėliau ir karyba, t. y. kaip buvo kariaujama. Tai galiausiai išaugo iki karybos istorijos specializacijos magistro studijų programos.

Istorikų publikuojamų pasakojimų chronologiniai rėmai kur kas platesni, nes dažniausiai yra ir priešistorė, ir tęsinys. Atsiminimai toks žanras, kai vieniems atrodantys svarbūs praeities įvykiai kitų lieka nepastebėti, pamiršti, nes juose nebuvo dalyvauta. Vis dėlto tikimės, kad *Karo archyvo* puslapiuose atsiminimai karo istorijos ir karybos temomis bus ne išimtis, o atgimusi tradicija.

Įteikta 2022 m. gegužės 10 d.

¹⁹ Grinius, J. Klaipėdos universitetas. *XX amžius*, 1936, liepos 22, Nr. 25, p. 3.

²⁰ KU Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutui – 30 [žr. 2022-05-08], < <https://briai.ku.lt/2021-01-03/> >

II. Lietuvos kariuomenės istorijos tyrimai Vilniuje

Dr. Gintautas SURGAILIS

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

1990 m. kovo 11 d. atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, pamažu atsikūrė jos institucijos, tarp jų ir kariuomenė, vėl imta domėtis jos istorija, buvo atnaujinti su tuo susiję tyrimai.

Tačiau susidomėjimas Lietuvos kariuomenės istorija kilo dar 1988 m., šalyje papūtus pertvarkos vėjams. 1988 m. antroje pusėje ėmė burtis tarpukario Lietuvos ir sovietinėje kariuomenėje tarnavę atsargos karininkai. Rudenį buvo įkurta Lietuvos atsargos karininkų sąjunga, kurios viena užduočių buvo atgaivinti 1940 m. uždarytą žurnalą „Kardas“. Nors lėšų nebuvo, energingai šio darbo ėmėsi Antanas Martinionis (vėliau jam buvo suteiktas atsargos kapitono laipsnis). Pirmąjį atkurto „Kardo“ numerį maketavo ir meniškai apipavidalino pats redaktorius. Parūpino popieriaus ir organizavo spausdinimą K. Jonikas (vėliau jam buvo suteiktas atsargos majoro laipsnis), ir 1988 m. lapkričio 18 d. dienos šviesą išvydo pirmojo „Kardo“ numerio, išleisto laikraščio formatu, 500 egzempliorių. 1990 m. pabaigoje jau pasirodė žurnalo „Kardas“ pirmasis numeris, kuriame buvo skelbiama, kad tai – „Lietuvos atsargos karininkų žurnalas“. Žodyje skaitytojui „Kardo“ redakcija informavo, kad jo puslapiuose atsispindės pirmiausia Atsargos karininkų sąjungos gyvenimas, Krašto apsaugos departamento veikla, be to, numatoma nuolat rinkti medžiagą, atsiminimus apie Lietuvos kariuomenę Nepriklausomybės metais, karininkų likimus ir kt.

Siekiant išplėsti skaitytojų ratą, nuo 1991 m. Nr. 5 leidinys pradėtas vadinti „*visuomeniniu istoriniu, tautinės minties žurnalu*“, o nuo 1992 m. Nr. 2 – „*istoriniu, tautinės minties žurnalu*“, kartu nurodant, kad jis yra ir Lietuvos atsargos karininkų sąjungos žurnalas. 1995 m. Nr. 3–4 jau skelbiama, kad tai – „*Lietuvos karininkų žurnalas*“.

Žurnale buvo perspausdinami emigracijoje parašyti straipsniai Lietuvos kariuomenės istorijos tema, labai daug rašoma apie žymius tarpukario karininkus ir jų likimus, spausdinami originalūs kariuomenės istorijai

skirti straipsniai. Paminėtinas Algirdo Gamziuko straipsnis „*Generolas, nenulenkęs galvos čekistams*“²¹ apie brg. gen. Antaną Gustaitį, Edvardo Gudavičiaus publikacija „*Vytauto Didžiojo karinė veikla*“²², Jono Nekrašiaus straipsnis „*Ekslibrisai Lietuvos kariams*“²³, Juozo Krakauskas – „*Su daina, ryžtingu žygiu į Vilnių*“²⁴ ir kt.

1991 m. žurnalas buvo leidžiamas net 8500 egz. tiražu, tačiau nuo 1992 m. tiražas ėmė mažėti. 1992 m. Nr. 1 išėjo 7000 egz., o Nr. 2 jau tik 3000 egz. tiražu. Nuo 1993 m. tiražas sumažėjo iki 2500 egz. Tiesa, 1993 m. Nr. 3 išėjo 3500 egz. tiražu. Nuo 1994 m. Nr. 3–4 tiražas apskritai nebebuvo nurodomas, kadangi labai sumenko.

Nuo atkūrimo žurnalo turinys, apipavidalinimas, straipsnių ir ikonografinės medžiagos pateikimas tobulėjo. 1993 m. pirmojo numerio dizainas iš esmės buvo pakeistas, tapo šiuolaikiškesnis, sumažėjo jo formatas, traukė akį spalvotais viršeliais, taip pat atsirado ir spalvotų puslapių. Išsiplėtė autorių ratas, kūrybiniais bendradarbiais tapo nemažai istorikų ir kitų specialybių mokslininkų, atsargos ir dimisijos karininkų. „Kardui“ talkino užsienyje gyvenantys karininkai, kurie siuntė straipsnius, nuotraukas. „Kardas“ dėl savo išvaizdos, turinio, dvasios, straipsnių ir iliustracijų – istorinių nuotraukų 1900–1993 m. buvo vienas populiariausių žurnalo Lietuvoje. Tačiau jo populiarumas ėmė mažėti. Pirmiausia, kaip jau buvo minėta, sumenko tiražas. Viena pagrindinių priežasčių buvo popieriaus ir spausdinimo išlaidų brangimas, tačiau būta ir kitų, giluminių, priežasčių. Žurnalas prarado plačiąją publiką – jaunimą, nes jo turinys labiau atitiko atsargos karininkų auditorijos (nors buvo skelbiama, kad tai – Lietuvos karininkų žurnalas) lūkesčius. Deja, netapo jis populiarus ir atsikūrusioje Lietuvos kariuomenėje.

1998 m. pradžioje žurnalą „Kardas“ dėl lėšų stygiaus nustota leisti.

Nors ir atrodo paradoksaliai, tačiau Vilniuje kariuomenės istorijai pirmasis iš valstybės institucijų ėmė skirti ypatingą dėmesį Krašto apsaugos departamentas, o nuo 1992 m. sausio 2 d. – įkurta Krašto apsaugos ministerija. Tam tikrą susidomėjimą Lietuvos kariuomenės istorija parodė ir Lietuvos istorijos institutas. Jo leidžiamame mokslo žurnale „Lietuvos

²¹ Gamziukas, A. Generolas, nenulenkęs galvos čekistams. *Kardas*, 1990, Nr. 1, p. 20–21.

²² Gudavičius, E. Vytauto Didžiojo karinė veikla. *Ten pat*, Nr. 2, p. 18–19.

²³ Nekrašius, J. Ekslibrisai Lietuvos kariams. *Ten pat*, Nr. 3, p. 23.

²⁴ Krakauskas, J. Su daina, ryžtingu žygiu į Vilnių. *Ten pat*, 1992, Nr. 1, p. 14–15.

istorijos metraštis“ pasirodė keletas straipsnių, skirtų Lietuvos kariuomenės istorijai. Pirmiausia paminėtina 1993 m. pasirodžiusi publikacija apie Generalinio štabo viršininko plk. ltn. Kazio Škirpos pastangas pertvarkyti Lietuvos kariuomenę 1926 m.²⁵, Petro Kubiliūno malonės prašymai²⁶.

Krašto apsaugos ministerija ir jai priklausantys krašto apsaugos padaliniai nėra tos institucijos, kurios tiesiogiai turėtų rūpintis kariuomenės istorijos studijomis, tačiau savo veikla, būdama šiuolaikinės kariuomenės istorijos kūrėja, kartu ji įgijo ir prievolę dokumentus, sukurtus krašto apsaugos sistemoje, išsaugoti. Šioje srityje buvo padaryta viskas, kas reikalinga. Nuo 1992 m. pradžios tuo ėmė rūpintis įkurtas Krašto apsaugos ministerijos archyvas, vėliau išaugęs į Krašto apsaugos archyvą prie Krašto apsaugos ministerijos. Archyvas nuo pat pirmųjų dienų ėmė kontroliuoti visų krašto apsaugos sistemos padalinių dokumentų tvarkymą, stebėti, kad jie laiku būtų perduoti saugoti. Jame, be rašytinių dokumentų, imta kaupti vaizdo ir garso dokumentus.

Antroji darbo sritis, kuriai nemažai dėmesio skyrė Krašto apsaugos ministerija, – krašto apsaugos veiklą nušviečiančių leidinių leidyba. Pirmasis Krašto apsaugos ministerijos leidinys buvo atkurta tarpukario Lietuvoje leistas žurnalas „**Karys**“. Jo pirmasis numeris pasirodė kruvinųjų Sausio įvykių dienomis.

1990 m. spalio 24 d. Krašto apsaugos departamento generalinis direktorius pasirašė įsakymą dėl „Kario“ žurnalo leidimo atnaujinimo²⁷. Žurnalo redaktoriumi buvo paskirtas Bronislovas Čekanauskas ir tą patį mėnesį sudaryta redakcinė taryba. Jos pirmininku tapo A. Butkevičius, nariais – A. Čaikovskis, Č. Jezeruskas, A. Norvilas, G. Surgailis, A. Vaitkaitis, Z. Vaišvila ir P. Vyšniauskas. „Kario“ redakcinė taryba pirmaisiais jo leidimo metais dirbo labai intensyviai: aptardavo kiekvieną numerį, apsvarstydavo būsimuose numeriuose publikuoti parengtus straipsnius. Pirmasis redak-

²⁵ Kasparavičius, A. Koalicinės liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės pastangos reorganizuoti kariuomenę 1926 metais. *Lietuvos istorijos metraštis. 1993 metai*. Vilnius, 1994, p. 58–69.

²⁶ Rudis, G. Petro Kubiliūno malonės prašymai (1934–1937). *Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai*. Vilnius, 1998, p. 300–331.

²⁷ 1990-10-24 įsakymas Nr. 23 „Dėl žurnalo „Karys“ atkūrimo“. *Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymai. 1990–1991*. Vilnius: Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, 2003, p. 22.

cinės tarybos posėdis įvyko labai įtemptomis Lietuvai dienomis – 1991 m. sausio 17-ąją – slapta „Tauro“ alaus bare. Gal šiandien ir juokingai atrodo, tačiau tada, kai Vilniaus gatvėse galėjai sutikti daugybę sovietinių kariškių, atskira, gerai saugoma šio alaus baro salytė buvo gana saugi vieta.

Jau pirmajame „Kario“ numeryje buvo išspausdinti keli kariuomenės istorijai skirti straipsniai: Jono Bulotos „Lietuvos karių spaudos veteranas“ apie „Kario“ žurnalo istoriją, Gintauto Surgailio „Lietuvos kariuomenės saulėtekis“, Aloyzo Urbono „Pamąstymai prie Tėvynės altoriaus“, Viliaus Kavaliausko „Nuo „Kryžiaus už Tėvynę“. Apie mūsų valstybinius apdovanojimus“, Adolfo Strakšio „Balelių girios tragedija“ apie pokario partizanus, Eugenijaus Danilevičiaus „Lietuvos kareivis mylėjo žirgą, žirgas atsidėkodavo ištikimybe“ apie tarpukario Lietuvos kavaleristus.

Panašus buvo ir kitų numerių turinys. Tačiau kartais pagal autoriaus pavardę šiandien niekaip negalėtumėte rasti vieno ar kito jo straipsnio, nes kai kurie jų pasirašyti slapyvardžiais. Tiesa, ne dėl to, kad bijota juos įvardyti, – tiesiog nenorėta, kad viename numeryje to paties autoriaus pavardė būtų prie trijų ar keturių straipsnių. Prieita prie nuomonės, kad vieno autoriaus viename numeryje neturėtų būti daugiau kaip du (blogiausiu atveju) straipsniai. Reikia pripažinti, kad pirmuosius šešis numerius buvo gana sunku sukomplektuoti, nes daug kas bijojo į „Kari“ rašyti. Niekas neatsisakydavo parašyti, bet kai tik ateidavo laikas pažadėtą straipsnį atiduoti, atsirasdavo šimtai priežasčių pasiteisinti, kodėl jis neparašytas, todėl kai kuriems autoriams teko parašyti po keletą straipsnių.

„Karys“ per tuos metus ne kartą keitė išvaizdą ir koncepciją. Visų pirma palaipsniui ėmė mažėti redakcinės tarybos reikšmė. Tai matyti ir iš žurnalo viršelio. Jau 1991 m. 8-ajame numeryje liko tik įrašas, kad žurnalą leidžia „Kario“ redakcinė taryba, kurios pirmininkas A. Butkevičius. 1993 m. 12-ajame numeryje liko įrašas, kad žurnalą leidžia redakcinė taryba, nes, A. Butkevičiui atsistatydinus iš krašto apsaugos ministro posto, nauja redakcinė taryba nebuvo sudaryta, o likusi be pirmininko faktiškai nieko neveikė.

1994 m. pirmąjį numerį išleido jau naujas „Kario“ redaktorius Kęstutis Starinskas. Jam tapus redaktoriumi, iš viršelio dingo užrašas, kad žurnalą leidžia redakcinė taryba.

Nuo 1998 m. „Karys“ tapo Krašto apsaugos ministerijos savaitraščiu, o nuo 1999 m. – dvisavaitiniu žurnalu. Tais metais pasikeitė ir jo redaktorius. „Kario“ redaktore buvo paskirta Alina Meilūnaitė. Vykstant šiems

pokyčiams, kariuomenės istorijai skirtų straipsnių, ypač jam tapus savaitraščiu, o po to dvisavaitiniu žurnalu, palaipsniui mažėjo, nors visiškai jų ir nebuvo atsisakyta.

Nuo 1991 m. vasario 9 d. Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba ėmė leisti savo laikraštį – „**Savanorių**“. Jame taip pat šiek tiek dėmesio buvo skiriama kariuomenės istorijai, tačiau vyravo straipsniai apie pokario rezistenciją.

Keletą metų nuo 1992-ųjųėjusiam Krašto apsaugos ministerijos savaitraštyje „**Krašto apsauga**“ kariuomenės istorijai beveik nebuvo skiriama dėmesio, daugiausia buvo einamųjų įvykių, kurie irgi įėjo į istoriją, komentavimas. Šį darbą tęsė nuo 1994 m. sausio pradėtas leisti „**Krašto apsaugos ministerijos informacinis biuletenis**“.

1992 m. krašto apsaugos ministro Audriaus Butkevičiaus įsakymu buvo atkurtas kariuomenės istorijai skirtas mokslo žurnalas „**Karo archyvas**“. Jo atsakinguoju redaktoriumi buvo paskirtas Gintautas Surgailis. „Karo archyvas“ tapo oficialiu tęstiniu Krašto apsaugos ministerijos leidiniu. Buvo tęsiama tarpukario „Karo archyvo“ numeracija, nuspręsta toliau puoselėti ir propaguoti tarpukario Lietuvoje suformuotas jo tradicijas – leidinyje spausdinti Lietuvos kariuomenės istorijai nuo valstybės susikūrimo iki mūsų dienų skirtus straipsnius.

Idėja atkurti žurnalą išsirutuliojo 1991 m. lapkričio 20 d. vykusioje konferencijoje – Lietuvos kariuomenės dienos minėjime. Diskusijų metu Krašto apsaugos departamentui buvo pasiūlyta atkurti šį žurnalą. Idėją palaikė krašto apsaugos ministras Audrius Butkevičius, ir 1992 m. gegužės 8 d. pasirodė įsakymas „Dėl tęstinio leidinio „Karo archyvas“ atkūrimo“:

„Siekiant toliau gilinti ir populiarinti Lietuvos kariuomenės istorijos tyrimus,

ĮSAKAU:

1. Atkurti 1925–1940 m. m. ėjusio tęstinio leidinio „Karo archyvas“ leidimą.

2. Skirti leidinio „Karo archyvas“ atsakingu redaktoriumi G. Surgailį.

Ministras

A. Butkevičius²⁸

²⁸ Dėl tęstinio leidinio „Karo archyvas“ atkūrimo. Įsakymas Nr. 304. 1992-05-08. *Krašto apsaugos ministro įsakymai*, t. I. Vilnius, 2004, p. 330.

1992 m. išėjo šio leidinio 13 tomas. 1999 m. buvo parengtas 16 tomas, tačiau atspausdintas 2000 m. Taigi, tuo laikotarpiu buvo išleisti 3 tomai. Reikia pažymėti, kad tik leidžiant pirmąjį „Karo archyvo“ tomą didelę paramą teikė krašto apsaugos ministras bei ministerijos vadovybė, kiti tomai buvo leidžiami beveik vien tik atsakingojo redaktoriaus pastangomis, dėl didelių finansinių problemų, su kuriomis tada susidūrė Krašto apsaugos ministerija, nereguliariai.

13 tome buvo išspausdinti šie straipsniai: Alvydo Nikžentaičio „*XIII–XV a. lietuvių kariuomenės bruožai (organizacija, taktika, papročiai)*“, Edvardo Gudavičiaus „*Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai*“, Alfonso Eidinto „*Nepriklausomybės kovos*“, Aleksandro Baniusevičiaus „*Lietuvos kariuomenės kautynės su bermontininkais prie Radviliškio*“, Redos Germanavičiūtės „*Kovos dėl Nepriklausomybės Širvintų ir Giedraičių apylinkėse*“, Gintauto Sургailio „*Draugiškų valstybių karininkai Lietuvos karinėje tarnyboje 1919–1920 metais*“, Juozo Matusevičiaus „*Lietuvos kariuomenės likvidavimas 1940 metais*“, Antano Navaičio „*Prisiminimai apie paskutinius Lietuvos karo aviacijos metus*“, Eugenijaus Grunskio „*Lietuvos kariuomenės tradicija rezistencijos kovoje*“.

14 tome, pasirodžiusiame 1997 m., buvo išspausdinti šie straipsniai: Jono Daujoto „*LDK (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės) kariuomenė XVIII a.*“, Albino Visockio „*Su svetima uniforma*“, Juozo Skyriaus „*Lietuvos karinės misijos siuntimas ir jos veikla 1919–1921 metais*“, Gintauto Surgailio „*Karinės-visuomeninės organizacijos Lietuvoje 1918–1940 m.*“, Jono Vaičenonio „*Lietuvos Respublikos karinės uniformos raida 1918–1940 metais*“, Algirdo Antano Gliožaičio „*Lietuvos kariuomenės geodezijos, topografijos ir kartografijos darby, atliktų 1920–1940 metais, apžvalga*“, Arvydo Anušausko „*Lietuvos okupavimas 1940 m. birželio 15–18 d.*“, Juozo Matulevičiaus „*1940–1941 metai: armija „išvaduotoja“ Lietuvoje*“, Stepono Gečo „*Karo muziejus pirmosios sovietinės okupacijos metais*“, Eugenijaus Grunskio „*Naikintųjų batalionų sukūrimas ir jų veikla 1944–1945 metais*“, Algio Balaišio „*Karininkų rengimas Lietuvoje*“ ir Edvardo Kriščiūno „*Šaukimų į okupacinę armiją boikotas (1989.VII.13–1990 m.)*“.

1998 m. išėjusiame 15 tome buvo publikuoti: Zigmanto Raulinaičio „*Į pagalbą žiemgaliams (Pagal Livonijos eiluiotąją kroniką)*“, Dariaus Barono „*Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės puškoriai Žygimanto Augusto laikais*“, Elmanto Meilaus „*LDK kariuomenė kovose prieš kazokus*“.

1648–1649 m. (pagal A. Vijūko-Kojelavičiaus duomenis)“, Albino Visockio „Kariai katalikai Rusijos imperijos armijoje Turkestane“, Gintauto Surgailio „Lenkų mėginimas įvykdyti valstybės perversmą Lietuvoje 1919 metais“, Vytauto Lesčiaus „Lietuvos miestų ir apskričių karo komendantūros 1918–1920 metais“, Algimanto Kasparavičiaus, Tomo Mieliausko „Lietuvos-Lenkijos santykiai ir Lietuvos kariuomenės modernizavimas 1926–1939 metais“, Algio Balaišio „Lietuvos valstybės sienos apsauga 1918–1940 metais“, Juozo Matusėvičiaus „Lietuvių karių priešinimasis sovietinimo politikai (1940–1941)“.

Be minėtų periodinių leidinių, Krašto apsaugos ministerija yra išleidusi keletą karo istorijai skirtų leidinių. Pirmasis – 1993 m. išleisti „Lietuvos istorijos skaitiniai kariams“²⁹, straipsnių rinkinys, skirtas karininkams, turintiems skaityti paskaitas kareiviams krašto apsaugos ministro patvirtintomis temomis. Skaitiniai išleisti tada, kai buvo patvirtinta Lietuvos istorijos mokymo programa kariams, o šalies knygynuose nebuvo įmanoma nusipirkti jokių jos istorijai skirtų knygų. Knygelės atsakingasis redaktorius – Gintautas Surgailis, straipsnių autoriai – Jonas Puzinas (straipsnis perspausdintas iš leidinio „Laiškai lietuviams“), Zenonas Kriausceliūnas, Robertas Girkontas, Romas Batūra (straipsnis perspausdintas iš „Jaunimo gretų“), Sigitas Jegelevičius, Algis Balaišis, Gintautas Surgailis, Algirdas Jakubčionis. Be abejo, šiandien knygelę galima kritikuoti, tačiau tai, kad ir dabar, nors beveik sutrinta, tebėra populiarus tarp kareivių, rodo, jog ji savo užduotį atliko.

Minint Lietuvos kariuomenės 80-ąsias metines 1998 m. buvo išleista proginė, iliustruota Gintauto Surgailio parengta knygelė „Lietuvos kariuomenė 1918–1998“³⁰. Tai – enciklopedinio pobūdžio leidinys, kuriame stengiasi pateikti svarbiausius Lietuvos kariuomenės 80 metų istorijos faktus.

Aptariamuoju laikotarpiu Vilniuje pasirodė keletas Lietuvos kariuomenės istorijai skirtų leidinių, išleistų kitų institucijų. Kaip vieną pirmųjų originalių studijų, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, matyt, reikėtų paminėti Gintauto Surgailio 1992 m. „Minties“ leidyklos išleistą knygą „Lietuvos kariuomenės vadai“, kurioje pateikiamos tarpukario Lietuvos

²⁹ Lietuvos istorijos skaitiniai kariams. Vilnius, 1993, 277 p.

³⁰ Surgailis, G. Lietuvos kariuomenė 1918–1998. Vilnius, 1998, 146 p.

kariuomenės vadų biografijos³¹.

Tais metais pasirodė ir kapitalinis Vytauto Lesčiaus veikalas „*Lietuvos kariuomenė 1918–1920*“³². V. Lesčius, rašydamas šią knygą, nuodugnai ištyrė gana gausius archyvinius šaltinius ir jie tapo jo knygos pagrindu. Veikale detalai nagrinėjamas Lietuvos kariuomenės kūrimosi procesas nuo lietuvių karių tautinio sąjūdžio Rusijoje Pirmojo pasaulinio karo metais iki kuriamos Lietuvos kariuomenės projektų ir jų svarstymo Valskybės taryboje. Monografijoje pateikiama išsami visų krašto apsaugos struktūrinių padalinių, pajėgų, atskirų karinių dalinių kūrimo ir jų kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės statistiniai duomenys apie karių skaičių ir materialinių vertybių kiekį 1920 m. pabaigoje.

1998 m. išėjo ir Vidmanto Jankausko monografija, skirta žymiausiems Lietuvos generolams. Joje pateikiamos išsamios jų biografijos³³.

Nagrinėjamu laikotarpiu pasirodė trys Antano Martinionio parengtos knygos: „*Lietuvos kariuomenės tragedija*“³⁴, „*Žygis į Vilnių 1939 m. spalio 27–29 d.*“³⁵ ir „*Prievarta ir smurtu. Dokumentai, prisiminimai*“³⁶. Šie leidiniai daugiausia buvo skirti Lietuvos kariuomenės istorijos 1939–1940 m. įvykiams, ją ištikusiai tragedijai aprašyti. A. Martinionis išleido ir porą knygų apie lietuvius karius Antrojo pasaulinio karo metais. Tai 1998 m. pasirodžiusi „*Vietinė rinktinė*“ ir 1999 m. išleista „*Lietuviai Vermachte 1941–1945*“³⁷.

1998 m. buvo išleista ir didžiulės apimties Algimanto Liekio monografija „*Lietuvos karo aviacija (1919–1940)*“³⁸.

Minint brigados generolo Antano Gustaičio 100-ąsias gimimo metines, Seimo sprendimu Krašto apsaugos ministerija finansavo knygos „*Gyvenimas skrydžiui*“ leidimą.

³¹ Surgailis, G. *Lietuvos kariuomenės vadai*. Vilnius: Mintis, 1992, 192 p.

³² Lesčius, V. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*. Vilnius: Leidybos centras, 1998, 619 p.

³³ Jankauskas, V. *Nepriklausomos Lietuvos generolai*. Vilnius, 1998, 280 p.

³⁴ Martinionis, A. *Lietuvos kariuomenės tragedija*. Vilnius: Mintis, 1993, 165 p.

³⁵ Martinionis, A. *Žygis į Vilnių 1939 m. spalio 27–29 d.* Vilnius: Kardas, 1997, 364 p.

³⁶ Martinionis, A. *Prievarta ir smurtu. Dokumentai, prisiminimai*. Vilnius: Kardas, 1998, 351 p.

³⁷ Martinionis, A. *Vietinė rinktinė*. Vilnius, 1998, 592 p.; Martinionis, A. *Lietuviai Vermachte 1941–1945*. Vilnius, 1999, 176 p.

³⁸ Liekis, A. *Lietuvos karo aviacija (1919–1940)*. Vilnius, 1999, 760 p.

Reikėtų paminėti Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos 1995 m. išleistą nuotraukų albumą „*Mes savanoriai. Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba 1991–1995*“.

Be to, šiuo laikotarpiu pasirodė keletas nedidelės apimties brošiūrų apie lietuvius karius Antrojo pasaulinio karo metais, personalijas ir kita tematika³⁹.

Kitas labai svarbus darbo baras – **konferencijų organizavimas**. Pirmąją mokslinę konferenciją, skirtą Lietuvos kariuomenės istorijai, o kartu ir Lietuvos kariuomenės dienos minėjimą 1991 m. lapkričio 20 d. organizavo Krašto apsaugos departamentas, padedant Lietuvos istorijos institutui. Konferencija vyko Vilniaus centriniame lektoriume. Joje dalyvavo ne tik istorikai, bet ir Krašto apsaugos departamento, Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos atstovai, atsargos karininkai, buvę rezistencijos dalyviai. Konferenciją įžanginiu žodžiu pradėjo Lietuvos istorijos instituto direktorius akademikas Vytautas Merkys, pasveikino krašto apsaugos ministro pavaduotojas Jonas Paužolis. G. Rudis perskaitė pranešimą „*Lietuvos kariuomenės kūrimas*“, A. Eidintas – „*Nepriklausomybės kovos*“, V. Žalys – „*Lietuvos gynybos planai 1938–1940 m.*“, A. Navaitis – „*Paskutiniai Lietuvos karo aviacijos metai*“, E. Grunskis – „*Lietuvos kariuomenės tragedija rezistencijos kovose*“, J. Gečas – „*Valstybė ir krašto apsauga*“⁴⁰.

1992 m. lapkričio 12–13 d. vyko Krašto apsaugos ministerijos, Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Lietuvos valstybinio vaizdo ir garso archyvo ir Lietuvos archyvų draugijos organizuota mokslinė konferencija „*Kariuomenės skaitymai*“. Įžanginį žodį tarė krašto apsaugos ministro patarėjas Gintautas Surgailis ir Lietuvos centrinio valstybės archyvo direktorius Alfonsas Piliponis. Pranešimus skaitė V. Lesčius – „*I pėstininkų pulkas Nepriklausomybės kovose*“, J. Skirius – „*Lietuvos karinės misijos siuntimas į JAV ir veikla 1919–1921 metais*“, A. Pociūnas – „*Nauji duomenys apie Lietuvos kariuomenės ginklavimąsi 1939–1940 m.*“, A. Balai-

³⁹ Atutis, A. *Keturiose kariuomenėse*. Vilnius, 1997, 108 p.; Klimas, J. *Paskutinio kariūno odisėja*. Vilnius, 1996, 80 p.; Kvedaravičius, J. *Pasmerktas mirti vermachto tanke*. Vilnius, 1998, 136 p.; Laucė, J. *Penktasis savisaugos batalionas*. Vilnius, 1998, 64 p.; Mackevičius, S. *Išbandymas gyvybės kaina*. Vilnius, 1999, 80 p.; Martinionis, A. *Generolo Raštikio tragedija*. Vilnius, 1992, 32 p.; Martinionis, A. *Lietuvos kariuomenės likvidavimas*. Vilnius, 1995, 48 p.; Surgailis, G. *Lietuvos kariuomenė 1918–1940 metais*. Vilnius, 1996, 32 p.

⁴⁰ Šoliūnas, A. Paminėta Lietuvos kariuomenės atkūrimo diena. *Lietuvos istorijos metraštis. 1991 metai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 238–239.

šis – „Lietuvos karo aviacija 1919–1940 m.“, V. Jankauskas – „Lietuvos karinės vadovybės veikla kovų su bermontininkais laikotarpiu“, K. Tamašauskas – „Lietuvos kariuomenės kariai – „Garbės legiono“ ordino kavalieriai“, A. Gliožaitis – „Lietuvos kariuomenės kartografiniai darbai 1920–1940 m.“, G. Surgailis – „Lenkų karių internavimas Lietuvoje 1939–1940 m.“, V. Anušauskas – „Lietuvos okupavimas 1940 m. birželio 15–18 d.“, V. Jasulaitis – „Lietuvos kariuomenės karininkai Lamos lageriuose“, E. Kriščiūnas – „Šaukimo į sovietinę kariuomenę boikotas. 1989 m. rugpjūtis–1990 m. vidurys“⁴¹.

1993 m. lapkričio 11–12 d. įvyko Krašto apsaugos ministerijos, Lietuvos archyvų generalinės direkcijos, Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Lietuvos vaizdo ir garso archyvo surengta mokslinė konferencija „Lietuvos kariuomenės skaitymai“. Tampantys tradiciniais skaitymai buvo skirti Lietuvos kariuomenės įkūrimo 75 metų jubiliejui paminėti. Juos įžanginiu žodžiu pradėjo Lietuvos archyvų generalinis direktorius Gediminas Ilgūnas. Pranešimus skaitė: G. Surgailis – „Lietuvos kariuomenei – 75 metai“, A. Visockis – „Medžiaga apie kariškius, katalikus Rusijos imperijos armijoje“, V. Jankauskas – „Lietuvos karinės vadovybės veiksmai 1920 m. rudenį (Vilniaus praradimas)“, N. Vidrinskas – „Vietinės kariuomenės brigada 1920–1923 m.“, A. Balaišis – „Lietuvos kariuomenė valstybės sienos apsaugoje 1919–1923 m.“, A. Kasparavičius – „Koalicinės liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės planai pertvarkyti Lietuvos kariuomenę ir sustiprinti valstybės saugumą 1926 m.“, A. Grigaravičius – „Karo mokslų draugijos archyvinio fondo apžvalga“, J. Karkauskas – „Paskutinės Lietuvos karo mokyklos dienos“, K. Tamašauskas – „Lietuvos žydų karių sąjunga 1933–1940 m.“, A. Morkūnas – „Bandymai įkurti karinę katedrą Vytauto Didžiojo universitete“, S. Gečas – „Vytauto Didžiojo karo muziejus 1940–1941 m. sovietinės okupacijos laikotarpiu“, R. Zizas – „Lietuvos savisaugos batalionai 1941–1945 m.“, A. Bubnys – „Lietuvos Vietinė rinktinė 1944 m.“⁴².

⁴¹ Anušauskas, A. Konferencija, skirta Lietuvos kariuomenės 74-osioms metinėms. *Lietuvos istorijos metraštis. 1992 metai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 289–290.

⁴² Zizas, R. Tretieji „Lietuvos kariuomenės skaitymai“. *Lietuvos istorijos metraštis. 1993 metai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 229–230.

1995 m. lapkričio 9–10 d., minint Lietuvos kariuomenės 77-ąsias metines, Krašto apsaugos ministerija, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Lietuvos vaizdo ir garso archyvas ir Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba organizavo mokslinę konferenciją – jau tradiciniais tapusius „Lietuvos kariuomenės skaitymus“. Konferencijoje pranešimus skaitė: G. Ramoška – „Lietuvos karo aviacija Nepriklausomybės kovose“, D. Andrijauskaitė – „Vilkaviškio krašto kariai savanoriai“, V. Lesčius – „1919–1920 metai – karininkų rengimo pradžia“, A. Balaišis – „Karininkų rengimas 1920–1940 metais“, V. Jankauskas – „Generolas M. Katče – biografijos bruožai“, S. Valaitis – „1936 m. karo prievolės įstatymas“, N. Keršytė – „Karo muziejaus organizavimas“, A. Kasparavičius – „Lietuvos diplomatinė karinė reakcija į J. Pilsudskio perversmą Lenkijoje 1926 m.“, V. Martinėnienė – „Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės karių šeimų moterų draugijos įnašas į kariuomenės gyvenimą“, G. Palionienė – „Lietuvos karys gyvenimo kryžkelėse“, J. Vaičenonis – „Lietuvos žydai ir Lietuvos kariuomenė: 1918–1940“, J. Matusėvičius – „Lietuvos kariai pirmosios sovietinės okupacijos metais“, G. Sургailis – „Krašto apsaugos atkūrimas ir veikla pirmaisiais atgautos Nepriklausomybės metais“⁴³.

1997 m. vasario 28 d. Vilniaus karininkų ramovė ir „Kardo“ leidykla organizavo A. Martinonio parengtos knygos „Žygis į Vilnių 1939 10 27–29“ aptarimą ir konferenciją. Jos metu dr. A. Anušauskas perskaitė mokslinį pranešimą „Lietuvos neutralumo pabaiga“, N. Kairiūkštytė – „10-ojo ir 4-ojo dešimtmečių Lietuvos vyriausybių ir visuomenių požiūriai į Vilnių ir Vilniaus kraštą“. Kiti kalbėjusieji arba dalijosi atsiminimais apie žygį į Vilnių, arba aptarė pristatomą leidinį⁴⁴.

1997 m. gruodžio 6 d. Lietuvos karo akademijoje įvyko tarptautinė mokslinė konferencija „Lietuvos ir Lenkijos ginklų tradicijos amžiams bėgant“.

Konferenciją išanginiais žodžiais pradėjo Lietuvos karo akademijos prorektorius prof. plk. S. Puškorius ir krašto apsaugos viceministras E. Simonaitis, kalbėjo Lenkijos Respublikos ambasadorė prof. Eufemia Teichmann.

⁴³ Matusėvičius, J. Lietuvos kariuomenei – 77. *Lietuvos istorijos metraštis. 1995 metai*. Vilnius: Pradai, 1996, p. 405–406.

⁴⁴ Kairiūkštytė, N. Žygis į Vilnių 1939 10 27–29 d. *Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai*. Vilnius: Žara, 1998, p. 474–475.

A. Dobronskis (A. Dobroński) apžvelgė lietuvių ir lenkų santykius nuo pirmųjų kontaktų XIII a. iki J. Pilsudskio laikų. E. Meilus perskaitė pranešimą „*LDK kariuomenė kovose prieš kazokus 1648–1649 m. (pagal A. Vijūko-Kojelavičiaus duomenis)*“, R. Batūra kalbėjo apie lietuvių kovas su Kryžiuočių ordinu ir Aukso orda dviem frontais. D. Barono pranešimo tema buvo „*Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės puškoriai Žygimanto Augusto laikais (1548–1572)*“, J. Daujotas aptarė 1992 m. karą su Rusija ir 1794 m. T. Kosčiuškos sukilimą, M. Plevcynskio (M. Plewczyński) pranešimas buvo apie lietuvius Lenkijos kariuomenėje 1501–1572 m. F. Žigaras skaitė pranešimą apie Lietuvos ir Lenkijos politinius ir karinius santykius atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, V. Rakutis tema – „*Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karo komisija 1765–1776 m.*“, T. Kravčakas (T. Krawczak) – apie Lietuvos ir Lenkijos karinę mintį nelaisvės ir šių tautų kūrimosi laikotarpiu (XIX a.–1918). J. Vojtasikas (J. Wojtasik) aptarė Lenkijos politinę padėtį prieš prasidedant Pirmajam pasauliniam karui ir ateities perspektyvas. A. Kasparavičius skaitė pranešimą „*Lietuvos–Lenkijos santykiai ir Lietuvos kariuomenės modernizavimas 1926–1939 metais*“. Biegelskio pranešimas buvo skirtas 1939 m. internuotiems lenkams Lietuvoje, E. Jakimavičiaus – apie Lietuvos partizanų pokario kovas⁴⁵.

1999 m. balandžio 21 d. Krašto apsaugos ministerija kartu su Lietuvos istorijos institutu organizavo mokslinę konferenciją, skirtą pergalių prieš bolševikus ir bermontininkus 80-osioms metinėms paminėti. Joje pranešimus skaitė L. Truska, G. Rudis, S. Jegelevičius, V. Lesčius, J. Matusevičius, J. Ciganovas (J. Ciganovs) (Latvija), J. J. Odziemovskis (J. J. Odziemowski) (Lenkija), A. Petersonas (A. Peersons) (Latvija), G. Surgailis, E. Jekabsonas (E. Jekabsons) (Latvija), A. Ainienkelis (A. Ajnienkel) (Lenkija) ir G. Vaskela. Deja, nepavyko rasti visų skaičiusių pranešimus temų. Juris Ciganovas skaitė pranešimą „*Pirmieji Latvijos kariniai daliniai*“, Vytautas Lesčius – „*Kovų su bolševikais ir bermontininkais etapai*“, Juozas Matusevičius – „*Kėdainių, Jiezno ir Alytaus kautynių reikšmė užkertant kelią bolševikų įsiveržimui į Kauną*“, Aivaras Petersonas – „*Bermontininkų kariuomenės sutriuškinimas Latvijoje (Rygos rajone) 1919 m.*“ ir kt.

Įteikta 2022 m. vasario 3 d.

⁴⁵ Baronas, D. Konferencija „Lietuvos ir Lenkijos ginklų tradicijos amžiams bėgant“. *Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai*. Vilnius: Žara, 1998, p. 494–495.

III. Muziejninko veikla dalyvaujant Lietuvos karybos istorijos tyrimuose 1990–1999 m.

Arvydas POČIŪNAS
Vytauto Didžiojo karo muziejus

Straipsnyje aptariamas 1990–1999 m. laikotarpis, kupinas istorinių įvykių, nuveiktų darbų, pasiektų rezultatų, kurie labai prisidėjo prie karybos istorijos tyrimų, muziejaus ekspozicijų, parodų, konferencijų sėkmės.

Atsikuriančioje Lietuvos kariuomenėje reikėjo spręsti karinės terminijos, simbolikos, kovinių vėliavų atkūrimo, uniformų, ceremonialų kūrimo klausimus, kurti naujas tradicijas, siejant jas su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpiu ir Lietuvos tarpukariu. Šiame straipsnyje nurodyti aprašomuoju laikotarpiu vartoti karinių dalinių pavadinimai, tuo metu eitos vadovų pareigos, skirti vadų laipsniai. 1990–1999 m. karybos istorijos tyrimuose aktyviai dalyvavo Karo muziejaus Archeologijos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karybos, Karybos istorijos (1795–1940) skyriai⁴⁶, Naujausiųjų laikų karybos istorijos skyrius (nuo pirmos sovietinės okupacijos apimantis ir šiandienos laikus)⁴⁷, Fondų apskaitos ir apsaugos skyrius.

Gal tai nuskambės nekukliai, bet nuo 1992 iki 2000 metų muziejus tapo vienu žymiausių Lietuvos karo istorijos centrų. Tuo metu jis buvo pavaldus Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerijai, bet iš krašto apsaugos sistemos institucijų gaudavo daug užduočių, kurias atlikdamas jungė karybos ir karų istoriją bei pagalbinis karo istorijos mokslus. Muziejus daug prisidėjo prie Lietuvos karybos istorijos vystymo, bet kartu ir pats iš jos daug gavo, papildė naujomis muziejinėmis vertybėmis savo rinkinių saugyklas, ekspozicijas.

⁴⁶ Kapitalizmo laikotarpio skyrius – 1988 m., nuo 1990 m. – Priklausomybės laikų ir Lietuvos Respublikos istorijos (1795–1940) skyrius, nuo 1992 m. – Lietuvos kovų istorijos (1795–1940) skyrius, nuo 1997 m. – Karybos istorijos (1795–1940) skyrius, nuo 2012 m. – Karybos istorijos skyrius.

⁴⁷ Okupacijų ir pasipriešinimų istorijos skyrius, nuo 1997 m. – Naujausiųjų laikų karybos istorijos skyrius.

Šiame straipsnyje rašoma, kaip muziejuje prasidėjo darbai ir tyrimai: be šaltinių ir literatūros, buvo panaudotos Karybos istorijos (1795–1940) skyriaus darbo ataskaitos, straipsnio autoriaus dienoraščio medžiaga (nuo 1992 metų iki šiandienos), įvairių renginių scenarijų, schemų, tekstų, brėžinių juodraščiai. Su autoriaus išdėstytomis mintimis ar požiūriu į faktus galima sutikti, bet galima ir jam oponuoti. Minimu laikotarpiu autoriui teko garbė vadovauti Karybos istorijos (1795–1940) skyriui, dirbti su įdomiais žmonėmis, kolegomis, mylinčiais savo Tėvynę, gerais muziejininkais, savaip supratusiais istoriją, bet jos neiškraipiusiais.

Pagrindiniai žodžiai: Lietuvos kariuomenė, Vytauto Didžiojo karo muziejus (VDKM), ekspozicija, paroda, Karybos istorijos (1795–1940) skyrius, kovinė vėliava, konferencija, uniforma, Kauno karo istorijos klubas.

1988 metais atūžė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (LPS) banga. Ji palietė visą kraštą ir kiekvieną jo gyventoją atskirai. Į valstybės atkūrimo procesą įsitraukė ir tuometinio Kauno valstybinio istorijos muziejaus darbuotojai. Jie tų pačių metų birželio pabaigoje įkūrė LPS rėmimo grupę⁴⁸. LPS rėmimo grupės nariai aktyviai dalyvavo beveik visuose Sąjūdžio renginiuose, žaliųjų akcijose, muziejaus veikloje, stengėsi, kad muziejus susigrąžintų senąjį pavadinimą. To iškilmingo momento muziejaus darbuotojai ilgai laukė. Tuometinė Lietuvos TSR kultūros ministerija 1990-01-29 išleido įsakymą Nr. 17, kurį pasirašė ministras D. Trinkūnas: „*Sutikti su Kauno valstybinio istorijos muziejaus kolektyvo pasiūlymu muziejų vadinti Vytauto Didžiojo karo muziejumi.*“⁴⁹ Taigi pavadinimą susigrąžinome, o kas toliau?

Muziejaus lankytojų, interesantų poreikiai vertė mąstyti apie iškilusius naujus uždavinius, kurie tapo iššūkiais ir reikalavo drąsių, kartais esminių pokyčių. Daugelis darbuotojų turėjo istoriko diplomus, bet tik trys buvo tarnavę kariuomenėje. Jie darbavosi Karybos istorijos skyriuje. Vienas buvo baigęs kelių mėnesių karininkų kursus studentams ir dirbo Naujaisiųjų laikų karybos skyriuje. Didesnė dalis muziejininkų nedaug

⁴⁸ Žukas, J. V. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio grupė Karo muziejuje. *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2008 metais. Almanachas*. Kaunas, 2009, p. 33.

⁴⁹ *Lietuvos literatūros ir meno archyvas* (LLMA), f. 342, ap. 1, b. 3914, l. 20.

žinojo apie karių gyvenimą, karybą, o ką jau kalbėti apie Lietuvos karo istoriją. Buvo atvejų, kai kolegos klausdavo, kuriuo galu šaudė kulkosvaidis. Napoleono epochos pontonininko kirviai „tapdavo“ viduramžių riterių kovos kirviais, pasitaikydavo ir daugiau panašių profesinių „atradimų“, tačiau 9 dešimtmečio pabaigoje–10 dešimtmetyje keliolika jaunų muziejininkų Vilniaus universitete gynė diplominius darbus karine tematika, ir tai suteikė vilčių dėl muziejaus ateities.

Visi gerai suprato, kad mūsų muziejus nėra propagandos aparatas, skatinantis militarizmą. Turėjome tikslą piliečiams padėti suprasti, ką mūsų kariuomenė davė Lietuvos, Europos karybos istorijai, istorinį kariuomenės būtinumą, o naujos ekspozicijos turėjo supažindinti juos su Lietuvos kariuomenės istorija: jei nebūtume turėję savo kariuomenės, jei nebūtų buvę sukilimų, partizaninės kovos, kažin ar dar kalbėtume, skaitytume ir rašytume šiandien lietuviškai. Jeigu per šimtą metų būdavo keliasdešimt metų taikos, jau buvo kalbama apie gerą laikotarpį. Tuo metu nemaža dalis visuomenės (kaip, beje, ir 1918 m.) teigė, kad kariuomenės apskritai nereikia. Kažkam labai rūpėjo įkalti mums, lietuviams, į galvą, kad esame artojų tauta, romūs, lėti... kaip avelės. Taip, esame geri artojų liai, bet mylime laisvę ir mokame už ją pakovoti. Juk mūsų tauta buvo priversta kariauti su Kryžiuočių ordinu, Lenkija, Aukso orda, Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste, Rusija, Krymo chanatu, Švedija, Osmanų imperija, ir tai dar ne viskas. Kariaudami su Rytų šalių kariuomenėmis, mes ribotai naudojome vakarietiškus ginklus, atvirkštinis principas galiojo kovojant su Vakarų kariuomenėmis. Mūsų valstybės geopolitinė padėtis privertė sutelkti ir taikyti geriausius mūsų, Rytų ir Vakarų valstybių karybos pasiekimus. Lietuva turėjo gerą kariuomenę, gerų karvedžių, žinančių, kaip kovoti su kiekvienu priešu. XVI–XVII a. laimėti mūšiai yra įtraukti į pasaulio karo meno istoriją. Tačiau ne tik valdovai, karvedžiai, bet ir paprasti, nežinomi, neturintys titulų Lietuvos žmonės yra reikšmingi, nes net gabiausias karvedys su prasta kariuomene nieko nepasiektų, nors ji priešą pajėgas ir pranoktų dešimt kartų.

Taip jau nutiko, kad Lietuvos karo istoriją nuklojo laiko dulkės, kurias mūsų muziejus privalėjo nuvalyti. Teko visiškai pertvarkyti ekspozicijas, iš naujo atrinkti eksponatus, kuo profesionaliau parengti tekstus, sudaryti mūšių schemas, anotacijas.

Mūsų veiklos tikslus aiškiai apibrėžė naujasis Vytauto Didžiojo karo muziejaus statusas. Viena jo punktų rašoma: „*Svarbiausias muziejaus tikslas yra kaupti, saugoti, tirti, restauruoti bei įvairiais būdais propaguoti*

*lietuvių tautos, Lietuvos valstybės kovų už savo laisvę ir nepriklausomybę paminklus, jos materialinės ir dvasinės kultūros vertybes, atspindinčias Lietuvos, kitų valstybių politiką, karybos meną ir istoriją, ginklų bei kariinės atributikos evoliuciją.*⁵⁰

Rengdami naujų ekspozicijų teminius planus turėjome viską gerai apgalvoti, teko sėstis ir patiems imtis tyrimų. Mus spaudė kartais priekabi ir tendencinga žiniasklaida: „Kodėl dar ekspozicijose užsilikę bolševikinės tematikos eksponatai? Kodėl anotacijos rusų kalba? Kodėl nėra anotacijų anglų kalba? Kodėl? Kodėl?“⁵¹

Dar 1989 m. muziejaus darbuotojai įsitraukė į Karo muziejaus sodelio atkūrimo darbus. Paminklui „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ atstatyti turėjome atsivežti akmenų, surinktų Nepriklausomybės kovų mūšių vietoje, nes senasis neišliko. Aš ir Vytautas Jonas Žukas gavome užduotį atvežti iš Anykščių, Panevėžio ir Ukmergės rajonų į Kauną 12 akmenų. Tai buvo nepamiršamos istorijos akimirkos. Per kelias dienas buvo aplankyta 12 mūšių vietų, kur palaidoti mūsų kariai. Iš Anykščių r. (Kurklių, Didžiakiemio ir Troškūnų) buvo atvežti 5 akmenys (An 91; 92; 93; 94; 95), iš Panevėžio r. (Vadoklių, Ramygalos, Raguvos ir Liūdynės) – 6 akmenys (Pn 96; 97; 98; 99; 100), iš Ukmergės r. (Lokinės dvaro (Siesikų) – 1 akmuo (Uk-101). Visi atrinkti akmenys buvo nufotografuoti, išmatuoti, sudaryti jų pasai.

Taip pat mums buvo lemta sutikti 8-ojo pėstininkų pulko savanorį Juozą Baranauską ir 4-ojo pėstininkų pulko savanorį Praną Pranauską. Su jais, nesiskundžiančiais atmintimi, buvo gana lengva bendrauti. Buvę savanoriai papasakojo daug įdomaus iš fronto gyvenimo. Klausinėjome jų apie turėtą ginkluotę, tarnybą, vadus. Gavome gerą dozę gyvos informacijos apie lietuvių karį 1919–1920 metais⁵². Tai pagausino mūsų žinias apie įvykių dalyvius ir mūšių vietas, šios informacijos neįmanoma rasti vien žemėlapiuose ir istoriografijoje. Čia, manau, labai tiktų vokiečių karo istoriko Hanso Delbriuko pabaigta kito vokiečių literatūros klasiko

⁵⁰ Vytauto Didžiojo karo muziejaus statutas, patvirtintas Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministro 1993-06-02 įsakymu Nr. 669.

⁵¹ Kancleris, A. Vytauto Didžiojo muziejus. Ar tikrai? *Lietuvos aidas*, 1992, lapkričio 14 d., p. 3.

⁵² Pociūnas, A., Kaip rinkome akmenis kautynių vietoje. *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2010 metais. Almanachas*. Kaunas, 2011, p. 219–223.

Johano Volfgango Gėtės (*Johann Wolfgang Goethe*, 1749–1832) išsakyta mintis: „*Kartą jis [Getė] kalbėjo apie impulsą, kurį gali gauti iš vieno protingo žodžio; kitą kartą jis pasakė, kad geriau mokytis ne iš knygų, o suėjus su protingais žmonėmis.*“⁵³

Muziejuje buvo rengiamos ekspozicijos. Mūsų skyriaus darbuotojams tekdavo patiems atrinkti medžiagą, muziejines vertybes, parengti tekstus, anotacijas, dėl įvairių priežasčių dirbti dizainerio, staliaus, muziejinių vertybių montavimo darbus. 1990 m. po ilgos pertraukos skyrius galėjo parengti ir pristatyti visuomenei pirmąją stacionarią parodą „*Lietuvos kariuomenė kovose už Nepriklausomybę 1918–1920 metais*“. Kartu su Rinkinių skyriaus darbuotojais buvo parengta stacionari paroda „*Lietuvos kariuomenė dailėje*“.

Dar viena veiklos sritis – muziejaus fondai. Rinkiniai turėjo savo inventorines knygas, kartotekas. Prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai, ekspozicijos buvo išardytos, eksponatai sudėti į rinkinius, o 6 dešimtmetyje nemažai gautų muziejinių vertybių buvo nemoksliskai aprašytos, todėl aprašus reikėjo taisyti. Kai kurie tuo metu muziejuje dirbę darbuotojai sunkiai kalbėjo lietuviškai, nežinia kiek klasių buvo baigę ir ką baigę po to, o atsidavusių Lietuvos istorijai buvo gal penki šeši. Todėl net nesigilindami ir rašė (kalba netaisyta): „*Kaska lietuviškas spalvos chaki, priešakyje Lietuvos herbas Vytis, viršuj – kraigas pramuštas dviejuose vietose. Yra dirželis*“; „*Kuprinės kareiviškos, svetimų valstybių, brezentinės – 3 vnt.*“⁵⁴; „*Kariškų diržų sagtys užsienio armija. Bronzinis – 3 vnt.*“⁵⁵; „*Kulipkos ir tutelės skersiniame piuvyje*“⁵⁶; „*Kardas rytiškas, abipus aštrus ir išgraviruotas, stilizuotas parašais ir žmogų figuros*“⁵⁷; „*Narvelis karveliams susidedantis iš geležinio ir brezentinis.*“⁵⁸

Būdavo įvairių netikėtumų. Vienoje rinkinio patalpų apžiūrėjome išardytą metalinį vežimą, nudažytą originaliais dažais. Kai jį surinkome, skirtoje vietoje įstatėme sunkųjį kulkosvaidį „Maxim 08“, pamatėme, kad

⁵³ Дельбрюк, Г. *Всеобщая история военного искусства*. Эксмо, 2008, с. 5.

⁵⁴ G – 1287, Kariškai – istorinio muziejaus Inventoriaus knyga (1955 m.). Ginklai, T – 2 nuo Nr. 1046.I

⁵⁵ G – 1307, ten pat.

⁵⁶ G – 1259, ten pat.

⁵⁷ G – 1340, ten pat.

⁵⁸ G – 1328, ten pat.

turime rečiausią eksponatą – Lietuvos kariuomenės pėstininkų vienkinį A tipo vežimą, pagamintą Kaune. Dabar vežimas eksponuojamas ir prieinamas visuomenei⁵⁹. Rinkiniuose turime odinį juodą šalną⁶⁰, bet kilo klausimas: kam jis priklausė – lakūnams ar šarvuotinėms? Atlikę tyrimą tikslaus atsakymo negavome, manome, kad jį 3 dešimtmetyje naudojo ir vieni, ir kiti, bet 4 dešimtmetyje – daugiausia šarvuotinėms.

Rengiant tarpukario kariuomenės kavalerijos ekspoziciją taip pat laukė nemažai netikėtumų. Rinkinių patalpoje ant stelažo buvo padėtas neišvaizdus, apdulkėjęs juodas odinis kiveris⁶¹. Pradėjome tyrinėti, paaiškėjo, kad tai XIX a. pab.–XX a. pr. ulonų kiveris, kurį galėjo naudoti tiek Rusijos, tiek Vokietijos kavalerijos pulkų kariai. Gerai išžiūrėję, atkreipėme dėmesį į nuplėstos kokardos vietą, kur buvo matyti Vyčio kontūrai. Pagaliau išsiaiškinome, kad tai – vokiškas ulonų kiveris. Tokie kiveriai 1924–1925 m. iš kariuomenės sandėlių buvo išduoti 2-ojo raitelių pulko ulonams, bet šiems kiveriams trūko kokardų. Išradingi ulonai nenusiminė: lietuviškus simbolius išsikirpo iš folijos ir bent laikinai priklijavo prie kiverių⁶². Tokia buvo tarpukario lietuviškosios uniformologijos pradžia.

Rengiant Napoleono epochos ekspoziciją, mums prireikė tuomečių valdovų portretų. Vienas Rusijos carų portretų buvo su keista anotacija. Rinkinių saugotojai drobę atidavė restauratoriams, pastariesiems baigus darbus, buvau pakviestas nustatyti, kas iš tikrųjų joje pavaizduotas. Kai atėjęs pažvelgiau į drobę, į mane žiūrėjo ne caras, bet, sprendžiant iš uniformos, 1812 m. lietuvių 17-ojo ulonų pulko 1-ojo eskadrono vadas, kapitonas⁶³. Portretas labai informatyviai papildė ekspoziciją.

Tikėjomės, kad prie tyrimų prisidės tarpukariu tarnavę karininkai, puskarininkai, kareiviai, kurių tuo metu dar buvo daug. Deja, teko nusiivilti. Jie daug pasakojo apie gyvenimą ir tarnybą kariuomenėje, bet jeigu reikėdavo ką nors paaiškinti apie karo technikos vienetus, ginkluotę, labai dažnai sakydavo, kad per daug patyrė žiaurių išgyvenimų, todėl visko

⁵⁹ G – 584, Kariškai – istorinio muziejaus Inventoriaus knyga. Ginklai, T – 1, Nr. 1–1046.

⁶⁰ G – 1295, Kariškai – istorinio muziejaus Inventoriaus knyga. Ginklai, T – 2, nuo Nr. 1046.

⁶¹ G – 1174, ten pat.

⁶² Autoriui to laikotarpio nuotraukose teko matyti priklijuotus Vyčio ir Jogailos kryžius.

⁶³ G – 1349, Kariškai – istorinio muziejaus Inventoriaus knyga. Ginklai, T – 2, nuo Nr. 1046.

ir neprisimena.

Dirbome su istoriniais dokumentais, saugomais Lietuvos valstybės istorijos, Lietuvos centriniame valstybės archyvuose.

1990 m. pradžioje Karybos skyriuje dirbo A. Pociūnas, D. Naujalienė, J. V. Žukas. Kiekvienas turėjo savo temas. Skyriaus vedėjo kuruojamos temos buvo 1795–1918 m. laikotarpis – lietuvių karių likimai svetimose kariuomenėse, Napoleono epochos karuose, 1831 m. ir 1863 m. sukilimuose, I pasaulinio karo verpetuose, D. Naujalienės – lakūnų S. Dariaus ir S. Girėno, F. Vaitkaus skrydžiai, tarpukario Lietuvos karo aviacijos ir kavalerijos istorija, J. V. Žuko (2014–2019 m. – kariuomenės vadas) – Nepriklausomybės kovos ir Lietuvos kariuomenė (1918–1940 m.). Pastarajam perėjus į Krašto apsaugos departamentą, jo temas perėmė į muziejų sugrįžęs dirbti J. Vaičėnionis. Tuo metu Karybos skyriuje dirbo dar ir Algis Zarinskas, dr. Audronė Veilentienė, Darius Gruzdis. Nuo 1990 iki 1999 m. skyrius perdavė į muziejaus saugyklas daugiau kaip 4997 eksponatus, nors jame ilgą laiką buvo tik viena spausdinimo mašinėlė (ir ta pati tarpukario), tad darbuotojui reikėjo gerokai palaukti, kol ateis jo eilė muziejinei vertybei aprašyti.

1991 m. spalį Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas kartu su Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų asociacija organizavo XVI tarptautinę mokslinę praktinę konferenciją „Baltijos valstybių mokslų istorijos fragmentai“. Joje muziejaus direktoriaus pavaduotojas Steponas Gečas skaitė pranešimą „Karo muziejus Nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940)“, o Karybos skyriaus vedėjas A. Pociūnas – „Kauno tvirtovė 1914–1915 metais“⁶⁴. Grįžęs kreipiausi į tuometį muziejaus direktorių Juozą Jurevičių dėl panašaus renginio iniciatyvos. Jis sutiko organizuoti tarptautinę mokslinę praktinę konferenciją „Lietuvos karybos istorijos klausimais“. Tik reikėjo rasti Lietuvos ir užsienio pranešėjų, kurie skaitytų pranešimus Lietuvos karo istorijos klausimais, taip pat rusų, lenkų ir anglų kalbų vertėjų ir, žinoma, parengti savo pranešimus.

Į konferenciją (1992–11–19–21) atvyko 25 pranešėjai iš: Lietuvos – 15, Lenkijos – 5, Estijos – 2, Baltarusijos – 1, Latvijos – 1, Ukrainos – 1.

⁶⁴ Pociūnas, A. Kauno tvirtovė 1914–1915 metais. *Baltijos valstybių mokslų istorijos fragmentai. Trijų Baltijos valstybių XVI mokslų istorikų konferencijos tezės*. Vilnius, 1991, p. 94.

Pranešimų tematika buvo plati – nuo akmens amžiaus iki rezistencijos laikotarpio⁶⁵. Pranešimus skaitė muziejaus darbuotojai: Jonas Daujotas – „LDK kariuomenė XVIII a.“, Steponas Gečas – „Baltgudžių kariniai daliniai kovoje už Lietuvos Nepriklausomybę 1919–1920 m.“, Algirdas Markūnas – „Lietuvos kariuomenės naikinimas pirmosios sovietinės okupacijos metais“, Arvydas Pociūnas – „Rusijos kariuomenės 495-o pėstininkų Kauno pulko istorija 1915–1918“, Jonas Vaičėnis – „Lietuvos Respublikos kariuomenės uniformos raida 1918–1940 m.“

Pranešimą skaitė ir kpt. dr. Gintautas Surgailis (vėliau – plk. ltn., Vytauto Didžiojo karo muziejaus direktorius). Žmonių susidomėjimas buvo milžiniškas. Todėl planavome konferencijas rengti kas dvejus metus. Neribojome temų ir laikotarpių. Antroji konferencija karybos klausimais įvyko 1994 m. lapkričio 17–19 d. Menininkų namuose⁶⁶. Dalyvavo net 29 pranešėjai: iš Lietuvos – 11, Lenkijos – 11, Baltarusijos – 2, Rusijos – 3, Prancūzijos – 1, Ukrainos – 1. Lenkijos karo instituto direktorius prof. habil. dr. Andžejus Ainenkelis (*Andrzej Ajnenkiel*), dėstytojas prof. habil. dr. Janušas Vojtasikas (*Janusz Wojtasik*), vienas žymiausių Lenkijos archeologų, prof. habil. dr. Marijanas Glosekas (*Marian Glosek*) perskaitė pranešimą apie archeologinį kasinėjimą 1794 m. Maciejovicų ir 1809 m. Rašyno mūšio laukuose.

Konferencijos išgarsino Lietuvos istorikus Joną Daujotą, prof. Valdą Rakutį, prof. Joną Vaičėnį, dr. Gintautą Surgailį, Lenkijos mokslininkus habil. dr. Olegą Lатыšoneką (*Oleg Latyszone*), prof. Zbigneų Karpų (*Zbigniew Karpus*), prof. garbės daktarą Valdemarą Rezmerį (*Waldemar Rezmer*), vieną žymiausių Napoleono epochos tyrėjų, Rusijos istoriką Aleksejų Michailovičių Vasiljevą (*Aleksei Michailovich Vasiljev*).

Antroje konferencijoje įvyko įdomus nuotykis, kuris parodė, kad esame teisingame kelyje, pradėję tirti savo tautos karo istorijos palikimą. Pats skaičiau pranešimą apie Rusijos kariuomenės lietuvių atskirojo

⁶⁵ Pociūnas, A. Rusijos kariuomenės 495-to pėstininkų Kauno pulko istorija (1915–1918). *Lietuvos karybos istorijos klausimai medžiaga (tezės ir pranešimai)*. Kaunas, 1992 m., lapkričio 10–21 d.

⁶⁶ Pociūnas, A. Rusijos kariuomenės lietuviškasis Atskirasis korpusas ir jo likimas (1817–1831 metais). *Lietuvos karybos istorijos klausimai (2), (tezės ir pranešimai)*. Kaunas, 1994 m., lapkričio 17–19 d.

korpuso kovos veiksmus ir jo likimą 1830–1831 metų sukilime⁶⁷. Ši tema mane domino seniai, bandžiau Rusijos valstybinio istorijos karo archyvo saugyklose rasti šio korpuso fondą ir jo bylų, bet neradau. Tik atsitiktinai pasisekė rasti pavienių dokumentų kituose fonduose.

Caras Nikolajus I sentimentų Lietuvai neturėjo. Jis prieš pat sukilimo pradžią praktiškai panaikino beveik visus lietuviškus dalinių pavadinimus, o prasidėjus kovos veiksams Lenkijoje, Rusijos kariuomenės vadovybė paliko lietuviškąjį korpusą kautis vieni vieną. Peržiūrėjęs to periodo liudininų atsiminimus pastebėjau, kad Lenkijos sukilimo vadovybė padarė milžinišką klaidą: ji lietuviškojo korpuso karininkų neinformavo apie sukilimo pradžią Lenkijoje, juo labiau niekas iš minėto lietuviškojo korpuso nežinojo apie sukilimo rengimą Lietuvoje. Todėl Lenkijos kariuomenę dažnai sėkmė lydėjo pirmuosiuose mūšiuose: 1831 m. vasario 5 d. – prie Dobro (*Dobre*), 7 d. – prie Vavruvo (*Wawrów*), 13 d. – prie Grodkuvo (*Grodków*), kovo 19 d. – prie Dembno Vielkės (*Dęmbe Wielke*), 29 d. – prie Iganų (*Iganie*). Lenkų istorikai labai vertina šiuos mūšius taktiniu požiūriu, nes jie rodo Lenkijos kariuomenės karių narsumą, jų ryžtą siekti pergalės. Tačiau kodėl nutylima apie mūšio metu ištisu lietuvių batalionų perėjimą į priešo pusę ir ne bet kaip, o su ginklais ir kovinėmis vėliavomis, ko nebuvo Rusijos kariuomenės istorijoje!? Vėliau daugelis perėjusių korpuso karių, turėtų belaisvių sudarė atskirus pulkus ir kovėsi Lenkijos kariuomenėje, buvo apdovanoti už narsą auksiniais ir sidabriniais kryžiais.

Po šio pranešimo prof. A. Ainenkelis neišlaikė ir paprašė žodžio. Žinoma, garbiam istorikui buvo skaudu klausyti priekaištų, jis stengėsi įrodyti, kad pranešime daug neteisybės. Trumpai atsakiau, kad tai rodo rasti ir pranešime pateikti tų dokumentų išrašai. Po šio, nors ir nereikšmingo, įvykio supratau viena – mes, lietuviai, norėdami tapti savo šalies karo istorijos specialistais, kiek galėdami rėmėmės istoriniais faktais, kad galėtume sėkmingai lauzyti kitų valstybių karo istorikų darbuose nusistovėjusius karo istorijos trafaretus. Konferencijoje daugelis Lietuvos istorikų savo pranešimuose išsakė panašių minčių, ko anksčiau niekas praktiškai

⁶⁷ Pociūnas, A. Rusijos kariuomenės lietuviškojo atskirojo korpuso vaidmuo 1830–1831 m. sukilime. *Žemaitijos dvarai – pasipriešinimo centrai prieš Rusijos imperiją XIX a. (Konferencijos – pranešimai)*. Šiauliai, 2006, p. 60–65.

nedarė ir apie tai nerašė.

1998 m. lapkričio 19 d. vykusioje III tarptautinėje mokslinėje konferencijoje skaičiau pranešimą „*Lietuvos kariuomenės artilerija 1919–1930 metais*“⁶⁸. IV tarptautinė mokslinė konferencija vyko 2002 m. lapkričio 21 d. Kaune, Lietuvos karininkų ramovėje⁶⁹. Ji buvo skirta Lietuvos artilerijos raidai XVI–XXI a. aptarti. Dalyvavo pranešėjai: iš Estijos – 1, Lenkijos – 1, Latvijos – 2, taip pat Lietuvos, tarp jų teko ir man pristatyti pranešimą „*Lietuviai artileristai Kauno tvirtovės gynyboje 1915 m.*“

1992 m. jau vystėsi kita svarbi karo istorijos kryptis – kariuomenės istorija. Svarbu būtų pakalbėti apie Lietuvos kariuomenės kovinių vėliavų įteikimo ceremoniją. 1992 m. gegužę Kauno apskrities komendantūra nutarė disponuoti savo vėliava, bet tam jai reikėjo parengti vėliavos prikallimo prie koto ir jos įteikimo ceremonialą, taip pat įvairių su juo susijusių atributų. Todėl komendantūros karininkai kreipėsi pagalbos į muziejaus darbuotojus. Nelabai įsivaizdavome, nuo ko turėtume pradėti, bet žinojome, kad reikia skubėti. Šiam istoriniam įvykiui iš muziejuje saugomų tarpukario kariuomenės pulkų vėliavų regalijų parinkome 2-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko lėkštelę, plaktukėlį ir 1-ojo husarų Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko vėliavos kaspiną. Birželio 7 d. Kaune, Nepriklausomybės aikštėje, stebint tūkstančiams kauniečių, priešais Kauno įgulos rikiuotą įvyko Kauno apskrities komendantūros vėliavos prikallimo prie koto ceremonija⁷⁰. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Vytautas Landsbergis lengvai įkalė vinutę į kotą, bet krašto apsaugos ministrui Audriui Butkevičiui sekėsi prasčiau: vinutė sulinko, ir jam teko iš naujo ją kalti.

Pasibaigus renginiui, krašto apsaugos ministras A. Butkevičius užsiminė, kad reikėtų pagalvoti ir apie kitas kovines vėliavas. Beje, kartu su ministru, nutaikę progą, kreipėmės į LR Aukščiausiosios Tarybos pirmininką Vytautą Landsbergį dėl Karo muziejaus perėjimo Krašto apsaugos ministerijos žinion. Jis neprieštaravo, tik užsiminė, kad šį klausimą turėtų aptarti patys ministrai, be to, reikėtų atsižvelgti į muziejaus kolektyvo nuomonę. Skyriuje kovinių vėliavų įteikimo ceremonijos klausimas

⁶⁸ Pociūnas, A. Autoriaus dienoraštis. Kaunas, 1998 m. lapkričio 19 d.

⁶⁹ Ten pat, 1998 m. lapkričio 21 d.

⁷⁰ Ten pat, 1992 m. birželio 7 d.

nebuvo paliktas nuošalyje. Peržiūrėjome 1745 ir 1792 m. reguliaminus⁷¹, kuriais vadovavosi LDK kariuomenės daliniai, taip pat tarpukario įsakymus kariuomenei, pėstininkų statutus⁷².

1994 m. rugsėjo 22 d. į muziejų apžiūrėti ekspozicijos atvyko grupė Didžiosios Britanijos ir Švedijos karininkų, lydima Krašto apsaugos ministerijos sekretoriaus plk. Jono Gečo⁷³. Svečių valstybių karininkai buvo konsultantai, o tuo metu plk. J. Gečas buvo atsakingas už Lietuvos Baltijos bataliono formavimą. Pasitaikius progai pasikalbėjome su plk. J. Geču apie formuojamų batalionų istoriją, Vyčio Kryžiaus ordino juostų grąžinimą batalionų vėliavoms⁷⁴. Viskam, ką išdėsčiau, plk. J. Gečas pritarė. Jau kitą dieną į muziejų atvyko Marijampolės motodesantinio Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytenio bataliono karių grupė. Jie pirmiausia parodė savo vėliavos su dalinio užrašu paradinėje pusėje projektą, bet užsiminė, kad Motorizuotosios pėstininkų brigados „Geležinis Vilkas“ štabe yra manančių, jog vertėtų atsisakyti šio užrašo. Tada paskambinau tuomečiui brigados štabo viršininkui plk. ltn. Jonui Vytautui Žukui ir po trumpo pokalbio šį klausimą suderinome – užrašas liko paradinėje pusėje, taip pat sutarėme dėl vėliavos koto dažymo trimis spalvomis⁷⁵. Po pokalbio su štabo viršininku dar aptarėme visus pasirengimo veiksmus ir kovinės vėliavos įteikimo ceremonijos organizavimo klausimus. Reikia įvertinti bataliono vado mjr. Rimanto Zinkevičiaus uolumą, jo norą surengti šią ceremoniją, nes jo vadovaujamas batalionas buvo pirmasis atkurtos Lietuvos kariuomenės kovinis dalinys, kuris įgyvendino šį sumanymą.

Marijampolėje spalio 22 d. 9 val. prasidėjo kovinės vėliavos įteikimo ceremonija. Joje dalyvavo krašto apsaugos ministras Linas Linkevičius, tuometis kariuomenės štabo viršininkas ir kariuomenės vado pavaduoto-

⁷¹ *Regulamen sluzby obozowey y garzonowey dla regimentow pieszych*, Warszawa, 1775; *Regulamen exerceunku dla brigad kawaleri narodowey y pulkow przedniey strazy woyska oboyga narodow*. Warszawa, 1786.

⁷² *Pėstininkų statutas. Rikiuotė*. I dalis. Kaunas, 1937, p. 1–110.

⁷³ Pociūnas, A. Autoriaus dienoraštis. Kaunas, 1994 m. birželio 22 d.

⁷⁴ Ten pat.

⁷⁵ Kuriant atkuriamos kariuomenės dalinių vėliavas, norėjosi istorinio tęstinumo, todėl vėliavose buvo LDK ir tarpukario Lietuvos kariuomenės laikotarpio ženklų. (Autoriaus pastaba.)

jas plk. Valdas Tutkus, brigados štabo viršininkas plk. ltn. J. V. Žukas, bataliono vadas mjr. R. Zinkevičius ir kiti. Kiek atokiau stovėjo dar nemaža grupė žilagalvių karių, tarnavusių tarpukario 9-ojo pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulke, ir pokario Lietuvos rezistentų. Kai vėliavą pranešė pro juos, pasigirdo nepatenkintųjų murmesys, o nepatenkinti buvo todėl, kad trijų spalvų kotas jiems priminė vienos kaimyninės valstybės vėliavą⁷⁶. Ministras atsisuko ir tarė: „*Pociūnai, ką padarei, dabar paaiškink žmonėms.*“ Teko paaiškinti, kad vėliavos koto antgalis padarytas pagal tarpukario Lietuvos kariuomenės pavyzdį, visa kita vyks taip pat pagal LDK ir tarpukario apeigas, visos regalijos atitinka istorinius karinius reikalavimus. Pagaliau užsiminiau apie kotą, ir visi sukľuso, ką kalbėsiu, o pasakiau, kad raudona, sodri mėlyna ir balta spalva – tai Vyčio herbo spalvos. Kotas dažytas spirale, griežtai laikantis spalvų eiliškumo – raudona (Vilniaus vaivadija), mėlyna (Trakų vaivadija), balta (Žemaitijos seniūnija). Priminiau, kad yra išlikę LDK kariuomenės vėliavų kotų aprašai⁷⁷. Po pristatymo ir atlikto ritualo pro bataliono rikiuotę buvo pranešta vėliava, bet jau niekas nebambėjo.

Prasidėjo ilgas šio ceremonialo kelias per kariuomenės suformuotus ir besiformuojančius dalinius, kurių po du, po keturis atstovus su dailininkais vyko į VDKM, visiems reikėjo konsultacijų. Tai buvo reali galimybė pažinti atsikuriančios kariuomenės istorines akimirkas, karių gyvenimą. Diskusijos vyko dėl vėliavų projektų, emblemų, atributų, kotų spalvų ir jų eiliškumo (išdėstymo), siuvyklos ar siuvėjo, paties ceremonialo ir daugybės visokių smulkių klausimų. Jau lapkričio 29 d. apsilankė Tauragės motodesantinio bataliono Lietuvos kariuomenės 3-iojo dragūnų „Geležinio Vilko“ pulko atstovai pasikalbėti dėl kovinės vėliavos sukūrimo ir ceremonialo⁷⁸, gruodžio 5 d. atvyko Panevėžio motodesantinio bataliono Lietuvos karaliaus Mindaugo 4-ojo pėstininkų pulko,⁷⁹ vasario 6 d. –

⁷⁶ Nepasitenkinimas, matyt, kilo dėl to, kad krašto apsaugos ministro 1992 m. birželio 12 d. įsakymu Nr. 412 buvo patvirtinti Laikinieji Lietuvos Respublikos kariuomenės vėliavų ir Lietuvos Respublikos kariuomenės vėliavų įteikimo nuostatai, kuriuose buvo įtvirtintas dailininko Nerijaus Treinio parengtuose piešiniuose pavaizduotas ir aprašytas rudos spalvos vėliavos kotas. (Mokslinio redaktoriaus pastaba.)

⁷⁷ *Исторический каталог с. Петербургского Артиллерийского музея*. Санктпетербургъ, 1889, ч. 3.

⁷⁸ Pociūnas, A. Autoriaus dienoraštis. Kaunas, 1994 m. lapkričio 29 d.

⁷⁹ Ten pat, gruodžio 5 d.

Šiaulių motodesantinio bataliono Kauno kunigaikščio Vaidoto 7-ojo pėstininkų pulko⁸⁰, gegužės 17 d. – Klaipėdos 7-ojo dragūnų Pamario gynybos bataliono⁸¹, kitų dalinių atstovai.

Tyrinėjant Lietuvos kariuomenės kovinių vėliavų įteikimo ceremonias ir juos įgyvendinant teko dalyvauti kuriant 27 kovinių vėliavų projektus. 1996 m. liepos 7 d. vykusiam Klaipėdos 7-ojo dragūnų Pamario gynybos bataliono kovinės vėliavos medžiaginės dalies simbolinio prikavimo ceremoniale buvau pakviestas įkalti devintą vinutę ir pasirašyti. Malonu, kad šiandien šis ceremonialas užima svarbią vietą kariuomenės gyvenime, o tyrimo darbai nebuvo atmesti, tačiau buvo atvejų, kai teko ir nusivilti. Atliktus tyrimus, rezultatus kažkas lengvai atgalia ranka nubraukdavo, tada ilgai ir nuobodžiai laukdavai, kol tai, kas buvo atmesta, staiga verčiantis per galvą bus įgyvendinama. Paminėsiu vieną tokių atvejų.

1999 m. sausio 22 d.⁸² paskambino buvęs Tauragės „Geležinio Vilko“ motorizuotojo pėstininkų bataliono vadas mjr. Česlovas Šlėgaitis. Trumpai užsiminė apie naujai formuojamą brigadą ir paprašė jai sugalvoti pavadinimą ar vardą. Pagalvojau apie du etmonus – Konstantiną Ostrogiškį ir Joną Karolį Chodkevičių. Jų gyvenimas sudomino dar mokykloje, nes nuo mažens mane traukė karyba. Išsaugojau pageltusius konspektų sąsiuvinius ir užrašų knygytes apie jų mūšius, kaip buvo pasiektos tos pergalės. Sausio 25 d.⁸³ paskambinau mjr. Č. Šlėgaičiui ir išdėsciau galimus 2-osios MPB vardo variantus: Lietuvos didžiojo etmono Jono Karolio Chodkevičiaus, Didžiojo Lietuvos etmono, Žemaičių grenadierių, Grenadierių, Žalgirio, Pilėnų, Žemaitijos lokio (nelabai norėjau „meškos“), Lokio, Tauro, Žemaitijos tauro, Žemaitijos, Sidabrinio Vyčio. Majoras pastabų neturėjo, nedelsdamas sąrašą išsiunčiau į Krašto apsaugos ministeriją.

Vasario 2 d. jau buvo parengta Jono Karolio Chodkevičiaus biografija. Tikėjau, kad ši vardą suteiks brigadai. Kitą dieną jau buvau Klaipėdoje, užėjau į Karinių jūrų pajėgų Klaipėdos 7-ojo dragūnų Pamario gynybos bataliono štabą, perdaviau etmono biografiją, aptarėme brigados simboliką, nutarėme etmono herbą kaip tarnybinį ženklą perkelti ant rankovės.

⁸⁰ Ten pat, 1995 m. vasario 6 d.

⁸¹ Ten pat.

⁸² Ten pat, 1999 m. sausio 22 d.

⁸³ Ten pat, sausio 25 d.

Mačiau karininko akyse norą ir pasiryžimą pavadinti brigadą šio garbaus Lietuvos karo genijaus vardu⁸⁴. Gegužės 12 d. paskambino mjr. Č. Šlėgaitis ir pranešė apie krašto apsaugos ministro įsakymą, kad brigadai suteiktas Lietuvos didžiojo etmono Jono Karolio Chodkevičiaus vardas. Valio!!! Pagaliau pastangos pasiekė tikslą⁸⁵. Jis paprašė dar papildomos ikonografinės medžiagos apie J. K. Chodkevičių. Skubiai sėdau prie darbo: atrinkau įvairių paveikslų, litografijų, albumų ir padariau 25 kopijas. Gegužės 14 d. medžiaga jau buvo jam perduota.

2000 m. vasario 1 d., antradienį, tuometis VDKM direktorius Juozas Jurevičius man pranešė, kad paskambino iš Krašto apsaugos ministerijos ir paprašė pasiūlyti brigadai kitą pavadinimą (pavyzdžiui, kokio garsaus mūšio: Saulės, Žalgirio, Durbės ar pan.)⁸⁶. Nieko nelaukęs paskambinau plk. ltn. Č. Šlėgaičiui, jis patvirtino, kad brigados pavadinimą teks keisti, nes suteiktas Lietuvos didžiojo etmono Jono Chodkevičiaus vardas atšauktas. Mums kalbantis jutau nusivylimą, kurio jis net nesistengė slėpti. Kitą dieną paskambino brigados vadas ir užsiminė, kad ministerija pageidautų brigadai suteikti Durbės vardą. Atsakiau – pagalvosiu. Vasario 7 d., pirmadienį, parengtą raštą ministerijai, kuriame buvo išdėstyti mūsų siūlymai, pasirašė VDKM direktorius Juozapas Jurevičius⁸⁷. Siūliau „Klaipėdos“, „Žemaitijos“ ir „Vakarų“ pavadinimus.

Galvojau, kad tuo ir baigėsi mano su šia brigada susiję tyrimai ir darbai, bet netikėtai 2000 m. kovo 31 d. atvyko Klaipėdos motodesantinės brigados „Žemaitija“ štabo karininkas ir dailininkė. Su jais aptarėme galimą brigados kovinės vėliavos projektą, kokardos, tarnybinio ženklo ant munduro rankovės variantus. Po kiek laiko sutikau plk. ltn. Č. Šlėgaitį, jis man parodė ant rankovės prisiūtą brigados ženklą su Chodkevičių herbo grifonu. Tačiau tų pageidautų rezultatų teko laukti 10 metų, kol atsikūrė brigada, ir 11 metų, kol buvo įteikta brigadai vėliava su J. K. Chodkevičiaus herbo grifonu. Bet tai dar ne viskas. 2021 m. Lietuvos kariuomenės vado patariamoji Lietuvos kariuomenės istorinės atminties ir simbolikos komisija turėjo gerokai pasukti galvą: kaip padaryti, kad liktų pavadinimas „Žemaitija“ ir įsiterptų Jono Karolio Chodkevičiaus inicialai, vienas

⁸⁴ Ten pat, vasario 3 d.

⁸⁵ Ten pat, gegužės 12 d.

⁸⁶ Ten pat, 2000 m. vasario 1 d.

⁸⁷ Ten pat, vasario 7 d.

su kitu tiesiogiai siejami ir neatskiriami.

2021 m. rugsėjo 24 d. Kretingoje vykstant 400-ųjų J. K. Chodkevičiaus mirties metinių minėjimo ceremonijai, krašto apsaugos ministras Arvydas Anušauskas sakė: „*Šiais metais, šią dieną, J. K. Chodkevičius kyla į mūšį prieš savo paties užmarštį <...> Lietuvos didžiojo etmono J. K. Chodkevičiaus vardo suteikimas Lietuvos kariuomenės Motorizuotajai pėstininkų brigadai „Žemaitija“ – kartu ir šios brigados istorijos tęstinumas.*“⁸⁸

1993 m. taip nutiko, kad muziejuje susitiko du karo istorijos entuziastai ir bendraminčiai – aš ir jaunas studentas Valdas Rakutis. Po ilgų pokalbių apie Lietuvos karybos istorijos padėtį, jos perspektyvas jaunas studentas įkalbėjo mane bandyti Vytauto Didžiojo universitete organizuoti Lietuvos karybos istorijos kursą. 1993 m. balandžio 21 d. VDU Istorijos katedroje mane priėmė prof. Antanas Tyla. Gavau sutikimą steigti Lietuvos karybos istorijos kursą, paskaitoms skyrė 45 valandas. Reikėjo parengti planą. Paskaitas buvo numatyta skaityti Vytauto Didžiojo karo muziejaus patalpose⁸⁹. Tai mano gyvenime buvo naujas išbandymas, labai atsakingas, bet įdomus. Kaip visa tai organizuoti, neįsivaizdavau, nes neturėjau tokio darbo patirties ir, atvirai sakant, supratimo, o apmąstymams – laiko. Pirmiausia užrašuose pasižymėjau Prancūzijos imperatoriaus Napoleono I mintį. Paklaustas, ko reikia, kad taptum geru karo vadu, imperatorius siūlė mokytis ne strategijos, o karybos istorijos. Paskatintas šio posakio, gerai nusiteikęs, sėdau rengti paskaitų konspektų: reikėjo atrinkti mūšių aprašų, karvedžių biografijų, uniformų duomenų ikonografinius šaltinius, mūšių schemas, pagal paskaitos temą, laikotarpį iš muziejaus saugyklų ginkluotę, amuniciją.

1993 m. rugpjūčio 25 d. Vytauto Didžiojo karo muziejuje prasidėjo Lietuvos karybos istorijos kurso paskaitos. Gruodžio 22 d. septyni studentai laikė pirmąjį Lietuvos karybos istorijos egzaminą. Du kausimai (Lietuvos karybos istorijos ir kariuomenės rūšių istorijos) buvo teoriniai, atsakomi raštu, trečiasis – praktinis – muziejaus Ginklų saugykloje reikėjo nustatyti pateikto ginklo pavadinimą, pagaminimo (naudojimo) laikotarpį, paskirtį. Kas šie 7 jaunuoliai? Tai Remigijus Dargužis, Artūras Vaitiekaitis, Vygintas Brusokas, Saulius Kurnickas, Valdas Rakutis, Jurgis Žumbakys

⁸⁸ <https://m.klaipeda.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/pestininku-brigadai-zemaitija-suteiktas-j-k-chodkeviaus-vardas-1044563>

⁸⁹ Pociūnas, A. Autoriaus dienoraštis. Kaunas, 1993 m. balandžio 21 d.

ir Liudas Glemža. Kitą dieną, pasirašęs studentų studijų knygelėse, kiekvieną pasveikinau kurso baigimo proga, kaip tarpukario Karo mokykloje: studentas klaupėsi ant dešinio kelio, o aš, jam ant kairiojo peties uždėjęs lietuvišką kardą, sveikinau baigus kursą. Kiekvienam įteikiau muziejaus 1992 m. mokslinės konferencijos „Lietuvos karybos istorijos klausimai“ tezių lapą/sąrašą, pasirašytą muziejaus direktoriaus, mano ir bendradarbio Jono Vaičenonio. Visi minėti bakalaurai parengtus darbus pagal Lietuvos karybos istorijos tezes sėkmingai apgynė. Vėliau dar baigiamuosius darbus pagal Lietuvos karybos istorijos tezes gynė bakalaurai Donatas Nėnius, Tomas Martinkevičius ir Mindaugas Šimkūnas. Daugumai jų pasirinkta tematika padėjo tapti Lietuvoje žinomais šios srities specialistais.

Teko talkininkauti ir Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros padaliniams. 1998 m. gruodžio 11 d. muziejaus administracija gavo Kauno r. prokuratūros prokurorės Danutės Giačaitės raštą, kuriame ji prašė padėti ištirti vieną bylą⁹⁰. Rekonstruojant Vytauto gatvę Garliavoje, ekskavatoriaus kaušas užkabino žmonių palaikus. Buvo rasta 20 palaikų be drabužių. Pasak vietos gyventojų, tai galėjo būti žuvusiųjų 1915 m. rugpjūčio mėn. Kauno tvirtovės mūšiuose arba rezistencinio judėjimo partizanų palaikai. Nelabai tuo tikėjau, nes rasti palaikai buvo be drabužių, todėl padariau kelias išvadas. Jie galėjo būti besitraukiančių 1794 m. arba 1831 m. sukilėlių (ypač pirmųjų, nes traukėsi su šeimomis), bet ramybės nedavė archeologų rastos 6 geltono metalo sagos. Sagas perdaviau muziejaus restauravimo dirbtuvių darbuotojams. 1999 m. sausio 9 d. Konservavimo ir restauravimo skyriaus vedėja Onutė Ramoškienė po restauravimo procedūrų atnešė šias sagas atgal. Ant sagų esantys numeriai leido tyrimą pasukti kita kryptimi. Galima buvo teigti, kad vieni palaikai yra Prancūzijos imperijos Didžiosios armijos II korpuso 56-ojo linijinio pulko, kuris praktiškai buvo formuojamas nuo 1796 m. iš Paryžiaus priemiesčių gyventojų⁹¹, kario.

O kas likusieji? To laikotarpio memuarai atsako, kas atsitiko atsitraukiančios Didžiosios armijos kariams ir daliai civilių, kurie bėgo nuo galimų represijų. Rusijos kariuomenės daliniams puolant Kauną, prancūzų maršalo M. Nėjaus (*Ney*) vadovaujami įgulos likučiai sugebėjo ties Viliaus vartais (Kauno gynybinė siena) atmušti kazokų atakas. Tada kazokai perėjo užšalusiu Nemunu į Aleksoto pusę, kirto kelią, dalis jų atakavo

⁹⁰ Ten pat, 1998 m. gruodžio 11 d.

⁹¹ Соколов, О. *Линейные части, Армия Наполеона*, Санкт-Петербург, 1999 г., с. 255.

Aleksoto įtvirtinimus, kiti toliau persekiojo Didžiosios armijos likučius, besitraukiančius Garliavos link. Kazokai su paimtais į nelaisvę kariais ir civiliais elgėsi negailestingai: atimdavo viską, ką šie nelaimėliai turėjo, o paskui išrengdavo iki apatinių baltinių ir palikdavo nuogus ir išalkusius sušalti, jeigu iki tol neužkapodavo kardais.

O iš kur moterys, vaikai? Pirmiausia tai pulkų markitantės⁹² (prancūzų karių labai gerbiamos moterys!), taip pat turtingos moterys, kurių vyrai dirbo ar tarnavo Prancūzijai, artistės ir t. t., daugiausia prancūzės, lenkės, kitų tautybių atstovės, kurios su savimi vedėsi ir vaikus. Žiaurus likimas jų nepagailėjo. Šalčiai buvo siaubingi. Todėl apiplėšti, beveik nuogi ir alkani jie mirė (nors neteko girdėti archeologų išvadų, kad buvo užkapoti). Jau 1813 m. pavasarį Rusijos valdžios nurodymu palaikai buvo surinkti, užkasti, o laikui bėgant – pamiršti.

Po šio tyrimo teko atlikti kitą. 1999 m. balandžio 27 d. Kaune, Čiurlionio g., priešais namą Nr. 21, kasant tranšėją buvo praardytas asfaltas, o po juo – 1935 m. paklotas betono sluoksnius. Rasti dviejų asmenų skeletai, balto metalo saga, trijų batų ir diržo liekanų, kepurės snapelio dalis. Kauno m. apylinkės prokuratūros Kvotos kontrolės skyriaus prokuroras A. Stankaras paprašė muziejaus ištirti šiuos daiktus ir nustatyti rastų skeletų amžių. Atlikęs tyrimą nustaciau, kad ant sagos pavaizduotas Rusijos imperijos herbas ir sukryžiuoti kirviai. Tokios buvo XX a. pr. minėtos valstybės kariuomenės inžinerinių dalinių jaunesniųjų vadų mundurų ir milinių sagos. Šie daliniai buvo dislokuoti tuometėje Kauno tvirtovėje (3-iasis pontoninis parkas). Saga ir kepurės snapelis leido nustatyti, kad vieni palaikai yra kario. Batai galėjo būti tiek kario, tiek civilio. 1915 m. rugpjūčio 16 d. vokiečių 40-ojo rezervinio korpuso ir 79-osios rezervinės divizijos daliniams užėmus II fortą pasikeitė padėtis. Jau rugpjūčio 17 d. vokiečiai iš lauko 77 mm patrankų ir 105 mm haubicų stipriai apšaudė ir praktiškai sugriovė Kauno geležinkelio stoties rajoną⁹³. Todėl galima teigti, kad abu asmenys žuvo tuo metu, o vėliau, tvarkant karo padari-

⁹² Markitantės – moterys (būdavo ir vyrų), tarnavusios pulkuose kaip smulkios prekybininkės, skalbėjos, išnešdavo sužeistuosius iš mūšio lauko, eidavo į žvalgybą. Jas priimdavo į pulkus tik patvirtinus pačiam imperatoriui Napoleonui I. Nuo 1992 iki 2002 m. Lietuvoje vykusiuose istoriniuose renginiuose daugelis tautiečių jas lygino su prostitutėmis! (Autoriaus pastaba.)

⁹³ Pociūnas, A. *Kauno tvirtovės gynyba 1915 metais*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2008, l. 113.

nius, žmonių buvo įmesti į sviedinio išsprogdintą duobę ir užversti žemėmis. Laikui bėgant, kad čia užkasti žmonių palaikai, buvo pamiršta⁹⁴.

1989 m. spalio mėn. buvo įkurtas Kauno karo istorijos klubas, pirminis istorinės rekonstrukcijos klubas Lietuvoje⁹⁵. Jis siekė atkurti tarpukario Lietuvos kariuomenės tradicijas, padėti formuoti Lietuvos kariuomenės Garbės sargybos kuopą, jos karius aprengti 1934 m. pavyzdžio uniformomis. Pirmieji klubo nariai buvo Jonas Vytautas Žukas, Virginius Vilkelis, Andrius Pečkys, Rimas Baliūnas, Arvydas Pociūnas. Klubo pirmuoju didžiuoju etmonu (vadovu) jie išrinko Arvydą Pociūną. Reikėjo rasti uniformų lekalus, susipažinti su 1937 m. Pėstininkų statutu⁹⁶.

Mums pasisėkė – sutikome reiklų, tvirtai sudėtą buvusį 2-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko puskarininkį, kuris galėjo pakonsultuoti kai kuriais praktiniais klausimais. Jis mus kaip reikiant pamokė tarpukario rikiuotės. Šios pamokos vėliau labai pravertė straipsnio autoriui kuriant Lietuvos šaulių sąjungos Garbės sargybos būrį.

Stiprėjant Lietuvos kariuomenei, kuriantis kariniams daliniams, vyrai nedvejojami rinkosi tarnybą – tikrą karišką gyvenimą, tačiau dėl to klubo veikla nenutrūko. 1992 m. birželio 22–24 d. pirmą kartą buvo pakviesti Rygos ir Maskvos (apie 50 narių) karo istorijos klubai dalyvauti Kauno karo istorijos klubo surengtoje 1812 m. birželio 23–24 d. Prancūzijos kariuomenės persikėlimo per Nemuną rekonstrukcijoje. Žiūrovų susirinko tūkstančiai. Rekonstrukcijos dalyviai kėlėsi valtimis, jų uniformos, vėliavos, ginklai, komandos darė didelį įspūdį. Žmonės nenorėjo jų paleisti, daugelis turėjo klausimų, norėjo pabendrauti. Vėliau rekonstrukcijos dalyviai žygiavo miesto gatvėmis, vyko pasirodymas Santakoje, buvo atidengta atminimo lenta ant karmelitų vienuolyno pastato, kur buvo apsistojęs imperatorius Napoleonas I. Scenarijaus parengimas, Nemuno upės dugno apžiūra, persikėlimui valčių pristatymas, dalyvių apgyvendinimas, memorialinės lentos teksto derinimas komisijose ir jos gamybos eigos stebėseną – visa tai teko keletui likusių Kauno karo istorijos klubo narių⁹⁷.

⁹⁴ Paštuolienė, D. Baudžiamoji byla dėl radinio prie Geležinkelio stoties nebus keliamą. *Kauno diena*, Nr. 99, 1999, gegužės 1, p. 13.

⁹⁵ Dusevičiūtė-Neimontienė, G. Postmodernus istorinės rekonstrukcijos judėjimas Lietuvoje. *Res humanitariae XXVI*, 2019, p. 92–109.

⁹⁶ *Pėstininkų statutas. Rikiuotė*. I d. Kaunas, 1937, p. 1–110.

⁹⁷ Pociūnas, A. Autoriaus dienoraštis. Kaunas, 1992 m. birželio 22–24 d.

1994 m. spalio 9 d. įvyko atkuriamasis klubo susirinkimas. Jame dalyvavo 14 narių. Buvo sudarytas klubo štabas. Didžiuoju etmonu patvirtintas Arvydas Pociūnas, lauko etmonu – Jonas Vaičenonis, adjutantu – Artūras Vaitiekaitis, išdininku – Liutauras Trumpulis, kvartirmeisteriu – Vladas Drupas. Sutarėme atkurti vieno sudėtingiausių Lietuvos istorinių įvykių – 1794 m. sukilimo – eigą, taip pat nubraukti užmaršties dulkes ir šiuolaikinei visuomenei pristatyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės gyvenimą, uniformas, ginklų replikas, simboliką, tradicijas, ceremonialus. Istorinių klubų, kurie gilintųsi į 1792–1794 m. karinius įvykius, nebuvo nei Lietuvoje, nei Lenkijoje, nei kitose artimose kaimyninėse valstybėse. Rizikavome, nes nugalėjo didelis noras pažinti praktiškai šio laikotarpio karybą. Tačiau negalėjome apsispręsti, kurią kariuomenės rūšį būtų paranku rekonstruoti. Variantų buvo įvairių, galiausiai nutarta rekonstruoti 1792–1794 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artileriją. Kreipėmės į kitų šalių karo muziejus, kad nors vienas jų atsiųstų to laikotarpio pabūklų vamzdžių ir lafetų brėžinių. Atsiliepė tik Lenkijos karo muziejus Varšuvoje ir atsiuntė prastos kokybės brėžinių, bet ir tai mus nudžiugino. Artilerijos pabūklų kopijų – 6 svarų („didžiosios“) patrankos, 3 svarų bataliono („mažosios“) patrankos vamzdžių, lafetų pagrindinius brėžinius per trumpą laiką sudarė Liutauras Trumpulis. Tuo metu Kauno istorijos klubo gretose turėjome ukmergiškį Vladą Kovarską. Jis dėjo daug pastangų, kad pabūklas būtų išlietas Ukmergėje. Miesto savivaldybės ir AB „Vienybė“ labdaros dėka pagal klubo brėžinius buvo išlietas 3 svarų patrankos vamzdis ir pagamintas lafetas. 1995 m. gegužės 27 d. Vladas Kovarskas iš šio pabūklo Ukmergės miesto šventėje iššovė pirmąsias salves ir tapo istorinės rekonstrukcijos pradininku šiame krašte. Praktiškai visi 1794 m. sukilimo Lietuvoje ir Napoleono epochos klubų įkūrėjai Lietuvoje pradėjo savo veiklą Kauno karo istorijos klube.

Ieškojome Lietuvos artilerijos karių uniformų, radome pirmuosius jų piešinius, ir tai tik iš priekio. Vėliau Lenkijos karo muziejuje Varšuvoje pavyko surasti vieną 1899 m. kitelį (švarkelį), atitinkantį mūsų laikotarpio artileristo uniformą. Pagaliau sužinojome, kaip pasiūta nugaros dalis. Pamažu atkūrėme 1792–1794 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerijos karių uniformas. Restauravome XVIII a. 6 svarų patrankos originalų vamzdį, buvo padarytas to laikotarpio lafetas.

1996 m. vasario 16 d., švenčiant 65-ąsias muziejaus įkūrimo metines, atvyko Lietuvos Respublikos prezidentas Algirdas Brazauskas. Tuo metu

užėjo baisi pūga, tačiau mes nelaukėme, kol ji praeis, po komandų įgula iššovė, nors ir nelabai kokybiškas, pirmąsias salves⁹⁸. Švenčių metu prie pabūklo stovėjau vilkėdamas tarpukario Lietuvos kariuomenės 1934 m. pavyzdžio karininko uniforma, o įgula – jau atkurtos kariuomenės Garbės sargybos kuopos pirmosiomis uniformomis. Rekonstruotų uniformų reikėjo dar palaukti.

1996 m. gegužės 19 d. klubo nariai, vilkintys naujomis rekonstruotomis uniformomis, dalyvavo Lietuvos kariuomenės ir visuomenės dienos renginyje Kauno santakoje⁹⁹. Šventės metu iššovėme 12 salvių. 1997 m. gegužės 8 d. Vytauto Didžiojo karo muziejaus direktorius J. Jurevičius susitiko su Lietuvos Respublikos prezidentu A. Brazausku pasikalbėti apie Istorinės prezidentūros pastato Kaune perdavimą Vytauto Didžiojo karo muziejui¹⁰⁰. Pokalbiui pasibaigus, prezidentas paklausė direktoriaus apie Kauno karo istorijos klubą, pageidavo jį matyti artėjančiame svarbiame renginyje.

Iki tol Seimo rūmuose dirbusi Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarija ruošėsi iškilmingai įsikelti į dabartinius rūmus. Sužinoję šią naujieną, buvome iš netikėtumo pritrenkti, bet kartu ir džiaugėmės, nors laiko pasiruošti turėjome tikrai nedaug. Reikėjo nustatyti užtaisų galinumą, peržiūrėti pabūklo įrankius, patikrinti jo būklę, jį nublizginti, o svarbiausia – numatyti, ką po atitinkamų komandų kiekvienas įgulos narys turės atlikti. Nebuvo su kuo pasitarti, teko patiems ieškoti informacijos, kaip atliekami pratimai su kardu ceremonialo metu. Likusią savaitę, rytą ir vakarą, prie veidrodžio ar išvedęs šunį į laukus, apsidairęs, ar nėra žmonių, imdavau pagalį į dešinę ranką ir repetauodavau pratimus su kardu, garsiai rėkdamas komandas. Komandas, patrankos vietą, salvių dedikacijas, įgulos veiksmus ceremonialo metu jau buvome aptarę su Prezidento kanceliarijos kancleriu Andriumi Meškausku.

1997 m. gegužės 16 d., penktadienį, 15 val.¹⁰¹ iššovėme tris salves: Lietuvos valstybei, Vilniaus miestui ir Respublikos Prezidentui. Po kiekvienos salvės nuvilnydavo gausios ovacijos. Viską atlikome meistriškai, laikydamiesi pasirinktos epochos kanonų. Taip Vilniaus istorinėje vietoje po 203 metų pertraukos vėl buvo šaudoma iš Lietuvos Didžiosios Kuni-

⁹⁸ Ten pat, 1996 m. vasario 16 d.

⁹⁹ Ten pat, 1996 m. gegužės 15 d.

¹⁰⁰ Ten pat, 1997 m. gegužės 8 d.

¹⁰¹ Ten pat, 1997 m. gegužės 10 d.

gaikštystės pabūklo, atgijo ne tik teorinis, bet ir gyvasis karybos istorijos pristatymas pasitelkus rekonstrukciją.

Taip apie 20 metų prie Prezidento rūmų ceremonialą atlikdavo Kauno karo istorijos klubo prie Vytauto Didžiojo karo muziejaus nariai. Paskutinius kelerius metus šią tradiciją tęsia iš šio muziejaus darbuotojų ir Kauno generolo Juzefo Beliako Lietuvos totorių karo istorijos klubo sudaryta įgula. Po didelių gyvosios rekonstrukcijos renginių – Žalgirio mūšio (1996 m. prie Kauno pilies), 1812 m. prancūzų persikėlimo per Nemuną, Deltuvos kautynių (1997 m. prie Kauno pilies) – supratau, kad istorines rekonstrukcijas reikia organizuoti ten, kur jos vyko. Todėl 1997 m. pavasarį kartu su klubo nariu L. Trumpuliu nuvykome į Deltuvą (Ukmergės r.). Reikėjo rasti Deltuvos kautynių lauką ir išsiaiškinti, kur galėjo būti Stanislovo dvaras. Jau nemažai buvau surinkęs duomenų apie 1812 m. birželio 28 d. Prancūzijos kariuomenės Didžiosios armijos II korpuso ir Rusijos kariuomenės I pėstininkų korpuso ariergardo kautynes, turėjau ir kautynių lauko planą, kurį radau Rusijos valstybiniame karo istorijos archyve Maskvoje¹⁰².

Atvykę į vietą pradėjome klausinėti vietos gyventojų, bet visi tik gūžčiojo ir nieko konkretaus negalėjo pasakyti. Nutarėme eiti link bažnyčios ir paklausti klebono. Užėjome į šalia stovinčią senąją kleboniją (XIX–XX a.), kurioje Nepriklausomybės kovų metu buvo įsikūręs bolševikų štabas. 1919 m. kovo 28 d. iš atkurtos Lietuvos artilerijos pabūklo iššautas pirmas sviedinys pataikė į pastato sieną, bet nesprogo. Priešas iš pastato greitai pasitraukė, o mūsų kariams užėmus miestelį, gyventojai sviedinį padarė nekenksmingą ir perdavė Karo muziejui¹⁰³. Ši muziejinė vertybė ir dabar eksponuojama Vytauto Didžiojo karo muziejaus ekspozicijoje. Vieta, į kurią buvo įsmigęs sviedinys, gerai išsilaikiusi, bet prasta pastato stogo būklė, langai be rėmų, viduje šiukšlynas, išlikusi tik viena graži koklinė krosnis. Susitikome su bažnyčios klebonu Kaziu Gražuliu, įdomiu, energingu žmogumi, bet ir jis negalėjo pasakyti, kur yra Stanislovo dvaro vieta. Paklausėme, kodėl taip prastai atrodo senoji klebonija. Išgirdę atsakymą net sustingome, pasirodo, klebonas jau buvo sutaręs artimiausiomis dienomis su keletu vyrų organizuoti talką ir ją nugriauti.

¹⁰² План авангардного дела при городе Вилькомира. Июля 16 дня 1812 г. *Российский государственный военный исторический архив* (РГВИА), ф. 8466, оп. 16, д. 3757.

¹⁰³ G – 4, Kariškai – istorinio muziejaus Inventoriaus knyga. Ginklai, T – 1, Nr. 1–1046.

Kai papasakojau, kokią vertę šis pastatas turi Lietuvos ir jos kariuomenės istorijai, klebonas nustebo ir pažadėjo pastato neliesti. Šis doras lietuvis savo žodžio laikėsi – klebonijos nenugriovė. Dabar Ukmergės rajono savivaldybės ir Deltuvos seniūnijos jėgomis pastatas sutvarkytas, o 2013 m. atidengta memorialinė lenta, menanti 1919 m. istorinį įvykį.

Deltuvos kautynių lauko paieškas tęsėme ir vėliau¹⁰⁴. Daug papasakojome deltuviškė Genė Miškinienė. Ji sakė, kad, būdama maža, vasaros vakarais, kai nuo pievų kildavo rūkas, stengdavosi išbėgti palakstyti, bet močiutė draudusi: „*Dabar, vaikelai, negalima eiti, nes iš kapų išeina pasivaikščioti prancūzų kariai.*“ Iš to supratau, kur yra palaidojimo vieta. Vis dar nedavė ramybės Stanislavo dvaras. Ta pati Genė Miškinienė papasakojo įtikinamą istorijos versiją: 1919 m. prasidėjus žemės reformai Lietuvoje, pradėjus dalinti žemę kariams savanoriams, nemažai jie jos gavo apkarpius Stanislavo dvarą. Dygstant sodyboms, daugėjant gyventojų, Stanislave gavę žemės savanoriai gyvenvietę pavadino Žalgiriais. Visi deltuviškiai žinojo, kad čia yra Žalgiriai, bet nežinojo, kad buvo Stanislavas. Mes, atvirksčiai, turėjome žinių apie Stanislavą, bet mums nieko nesakė pavadinimas „Žalgiriai“. Kai viską išsiaiškinome, jau žinojome, kur buvo mūšio laukas ir spėjama karių palaidojimo vieta ir kad šiame mūšio lauke, nors ir prievarta surinkti į svetimą kariuomenę, kovėsi lietuviai.

Dar 1994 m. į 2-ąją Lietuvos karybos istorijos konferenciją pakviečiau istoriką A. Vasiljevą skaityti pranešimo apie Deltuvos kautynes ir jame dalyvavusius lietuvius. Jis patvirtino, kad 23-iajame ir 25-ajame jėgerių pulkuose tarnavo daug karių, kilusių iš Lietuvos¹⁰⁵. Kai buvo atlikti visi kautynių lauko tyrimai, Kauno karo istorijos klubas kartu su Ukmergės r. savivaldybe ir Deltuvos seniūnija parengė atidengti įamžinimo simbolius – obeliską, paminklinį akmenį, paminklą. 1998 m. rugpjūčio 16 d. istoriniame kautynių lauke įvyko pirmoji rekonstrukcija. Tai tapo kasmete tradicija¹⁰⁶. Šią veiklą gyvina susikūręs ukmergiškių 1-ojo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didžiojo etmono pėstininkų regimento karo istorijos klubas.

¹⁰⁴ Pociūnas, A. Autoriaus dienoraštis. Kaunas, 1997 m. balandžio 4 d.

¹⁰⁵ Васильев, А. Дело под Вилкомиром (Укмерге) 28 июня 1812 года – первый бой русской кампании Наполеона. *Lietuvos karybos istorijos klausimai* (2). Kaunas, 1994 m. lapkričio 17–9 d., p. 56.

¹⁰⁶ Pociūnas, A. Autoriaus dienoraštis. Kaunas, 1998 m. rugpjūčio 16 d.

Tai – tik nedidelė karybos istorijos tyrimų, minėtu laikotarpiu vykdytų 1795–1940 m. karybos istorijos skyriaus, kuriame man teko garbė dirbti, dalis. Žinoma, ne visada skyriuje dominavo karinė tematika, čia dirbę bendradarbiai turėjo ir kitų krypčių tyrimų temų. Pavyzdžiui, darbuotoja D. Naujalienė Pščelnike (Lenkija) transatlantinio skrydžio lietuvių lakūnų S. Dariaus ir S. Girėno žūties vietoje pastatytoje klėtelėje įrengė ekspoziciją (1990 m.), o A. Veilentienė Istorinėje prezidentūroje Kaune – pirmąją ekspoziciją (2003 m.).

BAIGIAMOSIOS IŠVADOS

Vytauto Didžiojo karo muziejus (sovietinės okupacijos metais – Kau-no valstybinis istorijos muziejus) tik epizodiškai tyrė karo istoriją. Muziejaus atgimimas prasidėjo dar 1987 m. ir vyko etapais.

Pirmasis etapas. Muziejaus išsilaisvinimo iš tuometės sovietinės ideologijos žingsniai buvo žengti, kai 1987 m. lapkričio mėn. pirmą kartą per sovietinės okupacijos laikotarpį buvo pristatyta nauja tarpukario Lietuvos (1919–1940 m.) dviejų salių ekspozicija, į kurią stengtasi naujai pažvelgti. Joje buvo eksponuojamos tarpukario vėliavos, simboliai, eksponatai tam tikromis temomis (Lietuvos kariuomenė, pramonė, žemės ūkis ir t. t.), kurių tuometė valdžia netoleravo, bet darbuotojai surizikavo ekspoziciją atverti žmonėms.

Antrasis etapas. 1988 m. birželio mėn. muziejaus darbuotojai įkūrė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio rėmimo grupę, kuri dar labiau paskatino juos įsitraukti į Lietuvos atgimimo procesus. Prasidėjo muziejuje socializmą liaupsinančių ekspozicijų išmontavimas.

Trečiasis etapas. 1989 m. rugpjūčio mėn. muziejaus darbuotojai aktyviai dalyvavo atkuriant Karo muziejaus sodelį, parengė aktualią ir svarbią Molotovo-Ribentropo paktą 50-mečiui skirtą parodą „1939–1940–1941 m.“.

Ketvirtasis etapas. 1990 m. vasario mėn. sugrąžintas muziejui senasis pavadinimas – *Vytauto Didžiojo karo muziejus*. Tai įpareigojo jo darbuotojus dar labiau gilintis į Lietuvos karybos istoriją, ją nuodugniai tyrinėti, tobulinti profesines kompetencijas.

Aprašomuoju laikotarpiu Karybos istorijos skyriaus tyrimai apėmė laikotarpį nuo 1795 m. iki 1940 m. birželio 15 d. Skyriaus darbuotojai

rengė naujas ekspozicijas, stacionarias ir kilnojamasias parodas, pagrįstas visuotinės ir Lietuvos karybos istorijos tyrimais. Teikė visokeriopą mokslinę ir praktinę pagalbą Lietuvos kariuomenei, Lietuvos šaulių sąjungai, sukarintoms organizacijoms. Atlikdami tyrimus darbuotojai stengėsi pažinti Lietuvos kariuomenės, jos rūšių, dalių istoriją, įvertinti ginkluotės, karinės technikos pažangą, daugiau sužinoti apie kariuomenės struktūrą, uniformas, kovines vėliavas, simboliką, ceremonialus, prireikus operatyvinio meno strategijos istoriją.

Kiekviena Karo muziejaus darbuotojo darbo diena – tai kruopštūs moksliniai karybos tyrimai, siekiant pažinti Lietuvos karybos istoriją ir ją populiarinti.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Šaltiniai

Kariškai – istorinio muziejaus Inventoriaus knyga. Ginklai, T – 1, Nr. 1–1046.

Kariškai – istorinio muziejaus Inventorinė knyga. Ginklai, T – 2, Nr. 1046.

Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 342, ap. 1, b. 3914, l. 20. Lietuvos TSR kultūros ministerijos 1990-01-29 įsakymas Nr. 17.

Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministro 1993-06-02 įsakymas Nr. 669.

Pociūnas, A. Autoriaus dienoraštis. Kaunas, 1992–2000 m.

Regulamen sluzby obozowey y garnizonowey dla regimentow pieszych. Warszawa, 1775. *Regulamen exerceunku dla brigad kawaleri narodowey y pulkow przedniey strazy woyska obyga narodow.* Warszawa, 1786.

Российский государственный военный исторический архив (РГВИА), ф. 8466, оп. 16, д. 3757. План авангардного дела при городе Вилкомира. Июля 16 дня 1812 г. РГВИА, ф. 8466, оп. 16, д. 3757.

Literatūra

Dusevičiūtė-Neimontienė, G. Postmodernus istorinės rekonstrukcijos judėjimas Lietuvoje. *Res humanitariae* XXVI, 2019, p. 92–109.

Kancleris, A. Vytauto Didžiojo muziejus. Ar tikrai? *Lietuvos aidas*,

1992, lapkričio 14 d., p. 3.

Paštuolienė, D. Baudžiamoji byla dėl radinio prie Geležinkelio stoties nebus keliama. *Kauno diena*, Nr. 99, 1999, gegužės 1 d., p. 13.

Pėstininkų statutas. Rikiuotė. I d. Kaunas, 1937 m., p. 1–110.

Pociūnas, A. Kaip rinkome akmenis kautynių vietose. *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2010 metais. Almanachas*. Kaunas, 2011, p. 219–223.

Pociūnas, A. Rusijos kariuomenės 495-to pėstininkų Kauno pulko istorija (1915–1918). *Tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos „Lietuvos karybos istorijos klausimai“ medžiaga (tezės ir pranešimai)*. Kaunas, 1992 m. lapkričio 19–21 d.

Pociūnas, A. Rusijos kariuomenės lietuviškasis atskirasis korpusas ir jo likimas (1817–1831). *Tarptautinė mokslinė konferencija „Lietuvos karybos istorijos klausimai“ (2), (tezės ir pranešimai)*. Kaunas, 1994 m. lapkričio 17–19 d.

Pociūnas, A. Kauno tvirtovė 1914–1915 metais. *Baltijos valstybių mokslų istorijos fragmentai, Trijų Baltijos valstybių XVI mokslų istorikų konferencijos tezės*. Vilnius, 1991, p. 94.

Pociūnas, A. *Kauno tvirtovės gynyba 1915 metais*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2008, p. 113.

Žukas, J. V. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio grupė Karo muziejuje. *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2008 metais. Almanachas*. Kaunas, 2009, p. 33.

Васильев, А. Дело под Вилкомиром (Укмерге) 28 июня 1812 года – первый бой русской компаний Наполеона. *Lietuvos karybos istorijos klausimai (2), (tezės ir pranešimai)*. Kaunas, 1994 m. lapkričio 17–19 d.

Дельбюк, Г. *Всеобщая история военного искусства*. Эксмо, 2008, с. 5.

Исторический каталог с. Петербургского Артиллерийского музея. Санктпетербург, 1889, ч. 3.

Соколов, О. *Линейные части. Армия Наполеона*, Санкт-Петербург, 1999 г., с. 255.

Įteikta 2022 m. balandžio 13 d.

IV. Keletas pastabų apie karo istorijos tyrimų pradžią Klaipėdoje

Prof. dr. Vygantas VAREIKIS

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

Klaipėdos regiono ir Vakarų Lietuvos istorija nuo senų laikų yra neatsiejamai susijusi su įvairių karinių įtvirtinimų statyba, mūšiais ir kitais karybos aspektais. XIII a. pradžioje Livonijos ir Vokiečių ordinais pradėjo kryžiaus žygius į baltų žemes. Klaipėdos miesto istorijos pasakojimas prasideda nuo karinio objekto statybos. 1252 m. liepos 29 d. Livonijos ordino atstovo ir Kuršo vyskupo sutartimi buvo numatyta pastatyti Klaipėdos pilį. Apie Klaipėdos pilį, nuolatos puldinėjamą baltų genčių iki pat Melno taikos dienos, kūrėsi miestas. Nuo 1629 iki 1655 m. Klaipėda buvo užimta ir kontroliuojama švedų, kurie čia kūrė ir tobulino jos karinę infrastruktūrą. Septynmečio karo metu (1756–1763) Klaipėdoje rezidavo rusų įgula. Po Prancūzijos ir Prūsijos karo (1806–1807) Klaipėda trumpam tapo Prūsijos sostine. Čia pasirašytais ediktais remiantis buvo pradėtos reformos Prūsijoje. Po dar vieno Prancūzijos–Prūsijos karo (1870–1871) atvežti į šiaurinę Rytų Prūsiją prancūzų karo belaisviai iškasė Vilhelmo kanalą. Pirmojo pasaulinio karo metais Klaipėdą trumpam buvo užėmusi Rusijos kariuomenė, o 1920 m. pradžioje mieste pasirodė 21-asis prancūzų pėsčiųjų šaulių batalionas, kurį 1923 m. sausio mėn. vykusios karinės operacijos metu priverstė pasitraukti civiliniais drabužiais perrengti Lietuvos kariai ir šauliai.

Tarpukariu su Klaipėda yra siejamas Lietuvos karinio jūrų laivyno gimimas. 1939 m. kovą lietuvių pasitraukimas iš Klaipėdos krašto parodė silpnąsias Lietuvos kariuomenės gynybos plano vietas. Trečiasis reichas Klaipėdos pajūryje 1939 m. pavasarį pradėjo statyti karinius įtvirtinimus, kurie turėjo saugoti uostą nuo priešų puolimo, dabar tapusius karinio paveldo objektais. Antrojo pasaulinio karo metu Klaipėdos krašte – Maccikuose ir Pagėgiuose – vokiečiai buvo įkūrę karo belaisvių stovyklas. 1944 m. spalio mėn. sovietų kariuomenė apsupo Klaipėdą, Hitlerio įsakymu tapusią *Festung Memel*, kurią buvo įsakyta įnirtingai ginti. Vokiečiai

iš sugriauto miesto pasitraukė 1945 m. sausio pabaigoje. Klaipėdos *Raudonosios* kareivinėse, kuriose 1993 m. įsikūrė Klaipėdos universitetas, buvo dislokuotos sovietų III gvardijos motorizuotosios divizijos dalys.

Reikia konstatuoti, jog, nors Klaipėdos istorijoje karinių ir karo epizodų tikrai netrūko, dauguma su karybos istorija krašte susijusių temų (jeigu neminėsime negausių architekto Vytauto Šliogerio ir archeologo Vlado Žulkaus straipsnių, susijusių su archeologiniais Klaipėdos piliečių tyrimais) buvo pradėtos nagrinėti tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę.

Klaipėda: pradžia

Skirtingai nuo Vilniaus, kuriame aukštosios mokyklos – Vilniaus universitetas ir politikų reformų sunaikintas Vilniaus pedagoginis institutas – nuolatos rengė humanitarinių specialybių darbuotojus, ir Kauno, kur atkurtame Vytauto Didžiojo universitete nuo 1991 m. buvo pradėtos vykdyti istorijos studijos, Klaipėdos universitetas 1990 m. kūrėsi turėdamas negausią humanitarų bendruomenę, kuri į Klaipėdą aktyviau pradėjo keltis septintajame XX a. dešimtmetyje.

Klaipėdoje, priešingai negu Vilniuje ir Kaune, nebuvo archyvų, kuriuose būtų sukomplektuoti dokumentų rinkiniai apie tarpukario Lietuvos istoriją, taip pat mokslinių bibliotekų, sukaupusių gausnius periodinių spaudinių išteklius, spaudos leidinių ar senųjų knygų komplektus. Lietuviškos knygos buvo išgabentos. Po Antrojo pasaulinio karo Klaipėdoje buvo rengiami žemesniosios grandies specialistai, kvalifikuoti darbininkai, laivų statytojai, jūreiviai, inžinieriai. 1959 m. čia buvo įkurtas Kauno politechnikos instituto Vakarinis fakultetas, kuris vėliau virto Klaipėdos fakultetu, 1975 m. – Lietuvos valstybinės konservatorijos filialas ir Šiaulių pedagoginio instituto Ikimokyklinio auklėjimo fakultetas. Nors aukštųjų mokyklų Klaipėdos filialuose, be privalomos Komunistų partijos istorijos ir mokslinio komunizmo, buvo dėstomos ir klasikinės humanitarinės disciplinos (filosofija, etika, estetika, Lietuvos ir Vakarų Europos literatūra, kultūros istorija, o Klaipėdos konservatorijos filiale – Lietuvos istorija), galime konstatuoti, kad humanitarinės studijos Klaipėdos universitete kūrėsi *ex nihil*, o nuoseklių istorijos ir tuo labiau su karo istorija susijusių tyrimų buvo tik užuomazgos ir priklausė nuo asmeninių tyrėjų interesų. 1992 m. Klaipėdos universitete buvo įsteigtas

Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras. Jame buvo vykdomi moksliniai tyrimai, o vėliau – istorijos bakalauro ir Baltijos šalių istorijos magistrantūros studijos.

Šiandien Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute karo istorijos tyrimai ir jų sklaida bei karo istorijos tematikų pasirinkimas bakalauro, magistro ir doktorantūros studijose užima pastebimą vietą.

Tad kaip pradėti vykdyti karo ir karybos istorijos tyrimai Klaipėdoje? Šiame tekste, pasikliaudamas atmintyje likusiomis detalėmis, kai kuriais egodokumentais ir to meto publikacijomis, pabandyčiau pateikti asmeninį požiūrį į tyrimus, susijusius su įvairiais karybos aspektais.

Kai 1988 m. pabaigoje pradėjau studijas Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto aspirantūroje, mokslo daktaro disertacijų rengimo sistema, veikiant revoliucinėms visuomenės permainoms, buvo pasikeitusi, bet biurokратиškai nesusifirmavusi, dar likusi senoji laipsnių gradacija – „mokslo kandidatas“ ir „mokslo daktaras“.

Iš Valstybinės konservatorijos Klaipėdos filialo atvykęs Vytautas Žalys Lietuvos istorijos institute 1989 m. lietuvių kalba parengė ir apgynė disertaciją apie Lietuvą Baltijos santarvės sistemoje 1934–1940 metais, kurios jau nebereikėjo siūsti patvirtinti Maskvoje įsikūrusiai aukščiausiajai atestacijos komisijai (ВАК – *Высшая аттестационная комиссия*). Tuo metu į universitetą įstojusiam aspirantui dažnai reikėjo ne tik išlaikyti privalomus egzaminus, pačiam sugalvoti ir suformuluoti tyrimo temą, bet ir susirasti mokslinį vadovą. Dominančių temų atsirado įvairių, tad pasirinkti tinkamą tyrimų kryptį buvo nelengva. Visi keliai buvo atviri.

Disertacijos temos paieškos užtruko beveik pusmetį – pradėjau rinkti medžiagą apie Lietuvos atstovus Rusijos Valstybės Dūmoje ir Dūmos deputato Martyno Yčo veiklą, parengęs preliminarų planą ir šaltinių sąrašą, nuėjau pas Lietuvos istorijos instituto Archeografijos skyriaus vedėją Antaną Tylą paprašyti tapti mano disertacinio darbo vadovu. Tačiau A. Tyla nebuvo sužavėtas šia idėja ir nukreipė mane pas XX a. Lietuvos istorijos tyrėją Reginą Žepkaitę, su kuria reikėjo aptarti tolesnes mokslinio darbo perspektyvas. Vytautas Žalys, nuosekliai susipažinęs su Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) esančia tarpukario Lietuvos institucijų medžiaga, pasiūlė patyrinėti Lietuvos šaulių sąjungos, apie kurią buvau skaitęs proginėje Jono Matuso knygoje, istoriją. Gausiausios tarpukario Lietuvoje sukarintos organizacijos – Lietuvos šaulių

sąjungos – dokumentai ilgai gulėjo uždaruose LCVA fonduose ir buvo istorikų beveik netyrinėti.

Tuo metu Vilniuje atsivėrė uždari archyvai ir specialieji mokslinių bibliotekų fondai, tad mokslininkai, dėstytojai, studentai, doktorantai, taip pat visi, besidomintys Lietuvos praeitimi arba ieškančys žemės ir nekilnojamojo turto gražinimo dokumentų, ten patraukė. Vilniaus universiteto bibliotekos Lituanistikos skyriuje, Lietuvos mokslo akademijos bibliotekose skaičiau iševivijoje išleistus „Metmenis“, „Kari“, Prano Čepėno „Naujųjų laikų Lietuvos istorijos“ tomus, generolo Stasio Raštiko atsiminimus, Kęstučio Girniaus studiją apie Lietuvos partizaninį karą ir kitas knygas, disertacijos tyrimui atlikti reikalingus prieškarinius „Kari“, „Trimitą“, „Karo archyvą“ ir „Kardą“.

Tai buvo revoliucinių permainų metai, tad teorijos ir archyvinės medžiagos, reikalingos disertacijai parengti, studijos neretai būdavo pertraukiamos bendraminčių diskusijų apie politinę Lietuvos padėtį, lietuviškų ir užsienio laikraščių aptarimo, privalomo Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos rūmų ir barikadų lankymo.

Karo istorijos tyrimai Klaipėdoje

1992 m. sausį į Klaipėdą iš Vilniaus atvykusio energingo istoriko Alvydo Nikžentaičio iniciatyva Klaipėdos universitete buvo įkurtas Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras. Jo strategine kryptimi tapo vokiečių ir lietuvių santykių nuo viduramžių iki XX a. pabaigos, Vokiečių ordino Prūsijoje ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santykių, vokiečių ir lietuvių santykių Prūsijos Lietuvoje (Mažojoje Lietuvoje), buvusios Rytų Prūsijos teritorijos ir Žemaitijos regiono istorijos tyrimai.

1992 m. liepos mėn. Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras organizavo mokslinę konferenciją, skirtą Klaipėdos miesto 740 metų jubiliejui. Joje buvo perskaityti pranešimai apie karinius Vokiečių ordino ir baltų genčių santykių aspektus. Archeologas Vladas Žulkus skaitė pranešimą apie Klaipėdos istorinę topografiją XIII–XVII a., kuriame daugiausia dėmesio buvo skirta Vokiečių ordino pilies Klaipėdoje raidai, t. y. tyrimui, kuris vėliau buvo išplėtotas kituose jo darbuose. Artūro Mickevičiaus pranešime „*Kuršiai, Sakso Gramatiko duomenimis*“ daugiausia buvo kalbama apie karinius kuršių susidūrimus su danais ir švedais ir nukariavimus Rytų Baltijos erdvėje.

1994 m. šios konferencijos medžiaga buvo publikuota antrajame Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centro leidžiamo žurnalo „*Acta historica universitatis Klaipedensis*“ tome¹⁰⁷.

1993 m. Vilniaus leidykla „Academia“ išleido mokslinių straipsnių rinkinį, skirtą Žalgirio mūšio eigai, jo vertinimams ir pasakojimams apie jį ir Vytauto Didžiojo laikų Lietuvą, taip pat Žalgirio mūšio atminimui vėlesniais laikais aptarti¹⁰⁸. Žalgirio mūšis, pasak vokiečių istoriko Leopoldo Rankės, buvo „*to regiono nacionalinių ir kultūrinių santykių lūžis, tebejuntamas ir naujaisiais laikais*“. 1990 m. liepos mėn., minėdama Žalgirio mūšio 580-ąsias metines, Lietuvos istorijos draugija Vilniuje surengė mokslinę konferenciją „*Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai*“, kurioje pagal pirminį planą turėjo dalyvauti Lenkijos, Lietuvos ir Vokietijos mokslininkai. Tačiau, Sovietų Sąjungai paskelbus politinę ir ekonominę Lietuvos blokadą ir radikaliai apribojus kontaktus su užsieniu, istorikams Svenui Ekdahlui ir Klausui Militzeriui nebuvo išduotos atvykimo vizos, o lenkų istorikas Jerzy'is Ochmanski negalėjo atvykti į konferenciją dėl objektyvių priežasčių. Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centro direktoriaus Alvydo Nikžentaitio ir Rūtos Čapaitės lietuvių ir vokiečių kalbomis sudarytas mokslinių tekstų apie šį išskirtinį Lietuvos istorijos įvykį rinkinys, pirmasis Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centro leidinys, sulaukė nemenko susidomėjimo. 1996 m. pasirodė Alvydo Nikžentaitio monografija „*Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai*“, kurioje buvo paliesti klausimai, susiję su baltų genčių karyba ir Kryžiaus žygiais Lietuvos teritorijoje¹⁰⁹.

1923 m. Klaipėdos sukilimas (nesiginčydami dėl vertinimų, dėl patogumo vartosime šį terminą) šiandien yra plačiai ištirtas diplomatinis, politinis ir karinis tarpukario Lietuvos istorijos epizodas, teisininko Mykolo Romerio įvardytas „*valstybės triumfu*“ bei vienu veiksnių, „*kurie ir kuria valstybę*“, o istoriko A. E. Senn'o pavadintas „*drąsiausiu Lietuvos*

¹⁰⁷ Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*. Sudarytojai Alvydas Nikžentaitis, Vladas Žulkus. Klaipėda, t. II, 1994.

¹⁰⁸ Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*. Sudarytojai Alvydas Nikžentaitis, Rūta Čapaitė. Vilnius, t. I, 1993.

¹⁰⁹ Nikžentaitis, A. Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*. Klaipėda, t. V, 1996.

žingsniu tarpukaryje“. Tarpukario Lietuvoje ir išeivijoje apie šį įvykį nebuvo stengiamasi kalbėti atvirai, siekiant nesukelti įvairių politinių komplikacijų. Sovietmečiu Robertas Žiugžda užsiminė apie sukilimo organizavimą Lietuvos valstybės jėgomis, tačiau apie pačią karinės operacijos eigą nerašė, o „baltų dėmių“ dar liko nemažai, tuo labiau kad R. Žiugždos nuorodos į archyvinius dokumentus ne visada buvo tikslios¹¹⁰.

1991 m. sausio 15 d., sovietų kariuomenės agresijos prieš Lietuvą dienomis, Klaipėdos miesto savivaldybės iniciatyva organizuotoje konferencijoje „Klaipėdos kraštas: istorija ir žmonės“ skaičiau pranešimą „Lietuvos šaulių sąjunga ir Klaipėdos sukilimas“. Šiame pranešime pirmą kartą buvo pateikti nauji duomenys apie Klaipėdos operaciją. Naujų archyvinių duomenų pagrindu 1991–1993 m. parengiau keletą apžvalginių straipsnių apie karinio žygio organizavimą Klaipėdos krašte ir žuvusių lietuvių sukilėlių skaičių Lietuvos šaulių sąjungos leidiniui „Trimitas“, Klaipėdoje leidžiamam savaitraščiui „Mažoji Lietuva“ ir dienraščiui „Vakarų ekspresas“. Atkūrus nepriklausomybę, keičiantis atminimo įamžinimo politikai ir simbolikai, iškilo ir žuvusių Klaipėdos operacijos dalyvių atminimo įamžinimo Klaipėdos kapinėse, prie paminklo, kur vieši simboliniai minėjimo aktai prasidėjo 1989 m., problema. Tuo metu teko konsultuoti architektūros istoriką Joną Tatorį dėl Klaipėdos užėmimo metu žuvusių ir Klaipėdos miesto kapinėse palaidotų sukilėlių skaičiaus. 1997 m. J. Tatoris parengė studiją apie 1923 m. sukilėlių paminklą Klaipėdos kapinėse¹¹¹.

Klaipėdos sukilimo vertinimo problematika susidomėjau skaitydamas poleminius emigracijoje leidžiamo „Kario“ straipsnius apie Klaipėdos sukilimo organizavimą ir eigą. Sukaupus daugiau nežinomų duomenų iš archyvų, 1992 m. pradžioje kilo idėja apie Klaipėdos įvykius parašyti straipsnį į šį Lietuvių karių veteranų emigracijoje leidžiamą žurnalą, tačiau pavėlavau. „Kario“ redaktorius Balys Raugas savo laiške, atsakydamas į mano pasiūlymą, pranešė, jog, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, „Kario“ misija baigta, o vėliau dar atsiuntė sukilimo vado ir Lietuvos konsulo Niujorke Jono Budrio Polovinsko išsaugotas 1923 m. įvykių Klaipėdoje metu siųstų telefonogramų kopijas.

¹¹⁰ Žiugžda, R. *Po diplomatijos skraiste. Klaipėdos kraštas imperialistinių valstybių planuose 1919–1924 metais*. Vilnius, 1973, p. 125–135.

¹¹¹ Tatoris, J. *1923 m. sukilėlių paminklas Klaipėdoje. Istoriniai tyrimai*. Klaipėda, 1997.

KARYS

Lietuvių Karių Vet. Mėnesinis Žurnalas

Lithuanian Veterans Monthly Magazine

Redaktorius:
1 Raugas
Main Street
RAN, N.J. 08075
U.S.A.

1992.03.03

Infrastruktūra:
Highland Blvd.
Klyn, N.Y. 11207
U.S.A.

Fonui
Vyngantui Varsikiui
Klaipėda
5822 Lietuva

Gerbiamasis,

nuoširdžiausiai dėkoju už laišką, rašytą š.m. vasario 19 d. Tai pirmas pusšimčio metų laikotarpyje rašytas žodis iš taip brangaus ir mielo širdžių Baltijos miesto!

Dėl pašto tarnybos pastarųjų beveik trijų mėnesių laikotarpyje ir mes čia, ir jūs ten labai pagrįstai paaimanuoti turime teisę, tačiau reikalai taisosi visais atžvilgiais, o po metų kitų jau užsimirš visipatirtieji vargai, kai laisvoji Lietuva pradės klestėti. Apgailėstauju, kad Jūsų gražių vilčių matyti Jūsų straipnį išsivijos "Karyje" išspausdintą nebegalėsiu patenkinti: nuo šių metų pradžios išsivijos "Karys" sustojo: savo žygį po 41-erių metų užbaigė... Toks ir buvo steigėjų tikslas: Lietuvai nepriklausomybę atgavus, kai bus sąlygos po laisvąją žemę žygiuoti, Amerikoje leidžiamas "Karys" privalo sustoti.

Visą čiaėjusio "Kerio" archyvą pergavėsiu Vilniaus "Kerui" ir "Kardui", sutikdamas pagelbėti tiems dviem žurnalams medžiaga iš išsivijos bendradarbiu. Jūsų žadamasis straipsnis, man rodo, geriausiai tiktų "Kardui", kurio adresas yra:

2043 Vilnius-43, a/d 577.

Siusdamas laišką "Kardo" redaktoriui A. Martinioniui, pridursiu keletą žodžių, kad restų vietos "Karde" Jūsų doktoranto tezei.

Apgailėstaudamas, kad mudviem neteko anksčiau "Karyje" susitikti, reiškiau Jums geriausias linkėjimus

1993 m. sausio 15–16 d., pajūryje siaučiant galingai audrai, Giruliuose Alvydo Nikžentaičio iniciatyva ir Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centro darbuotojų pastangomis buvo organizuota tarptautinė konferencija „*Klaipėdos susivienijimas su Lietuva ar Memelio anšliusas? 1923 m. sauis*“. Pranešimus apie Klaipėdos krašto užėmimo organizavimą ir karinę operaciją, politines aplinkybes, diplomatinis klausimus, Lietuvos propagandinę kampaniją, vietos lietuvių laikyseną konferencijoje skaitė Joachimas Tauberis, Zenonas Butkus, Alfonsas Eidintas, Vytautas Žalys, Alfredas Erichas Sennas ir aš. Šios konferencijos rezultatai sukėlė romantiškai nusiteikusių istorikų, kurie vis dar tikėjo, kad Klaipėdos krašto užėmimas buvo organizuotas vietos lietuvių pastangomis ir kad Lietuvos pusė buvo *a priori* teisi, nepasitenkinimą. 1995 m. pasirodė naujas „*Acta historica universitatis Klaipedensis*“ numeris, kuriame buvo išspausdinti konferencijoje skaityti pranešimai, mano nuomone, suformavę vėliau iš esmės menkai pakitusį 1923 m. Klaipėdos krašto operacijos (sukilimo) mokslinį vertinimą ir su juo susijusius diskursus¹¹².

Asmeninės patirtys

Šia proga norėčiau pasidalyti dar viena istorija, susijusia su Lietuvos karo laivyno istorijos medžiagos rinkimu. Istorikas Gintautas Surgailis rašo, jog, rengdamas studiją apie Lietuvos karo laivyną, naudojosi ir archyvine medžiaga bei iliustracijomis iš Kanados karinio jūrų laivyno jūreivio Roberto Kergailos Brytono kolekcijos. Surinktą medžiagą Robertas K. Brytanas per Lietuvos garbės konsulą Vankuveryje Kristoferį Z. Jurą perdavė Lietuvos krašto apsaugos archyvui¹¹³. Ši istorija prasidėjo anksčiau. 1992 m. sausio 28 d. gavau laišką iš Roberto Kergailos Brytono, kuriame jis mane informavo, kad rengiasi rašyti knygą apie Lietuvos pakrančių apsaugos laivus tarpukariu, karo laivyną, ir paprašė paieškoti medžiagos Lietuvos archyvuose.

Iki 1994 m. siunčiau jam į Kanadą archyvinės medžiagos, ikonografijos ir fotonuotraukų, saugomų Lietuvos valstybės archyve, kopijas, kurias jis vėliau perdavė Lietuvos krašto apsaugos archyvui. Matyt, dalimi tų

¹¹² 1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, Klaipėda, t. IV, 1995.

¹¹³ Surgailis, G. *Lietuvos karinis laivynas 1935–1940*. Vilnius, 2003, p. 7.

ROBERT BRYTAN

OUR REFERENCE:

#602-1865 Barclay St.
Vancouver, B.C.

YOUR REFERENCE:

V63 IK7
Canada

DATE: Jan. 28, 1992

Mr. V. Vareikis

Klaipėda 5822
Lithuania

Labas Ponas Vareikis!

Меня зовут Роберт Кенгайта Брытан. Я служил в Канадской Военно-Морской Флоте. Я Вам пишу потому что я пишу материалы от Литовской В-М Флоте (Lietuvos Karo Jaukuzės ir Pasienio Policija – Juozo Aršauskas) 1923 - 1940. Извините меня что я Вам пишу по русские, ну я родился в Польше, и где я жил не была Литовская школа, без еси Lietuvos.

Я Вас хочу просит от Ваму потому, пишу материалы от Литовской В-М Флоте потому что я хочу написать книгу. Я писал в Клайпедский Архив, ну я не получил их ответа. Я пишу ^{фотографии} фотографии, документы, артиками из старых или новых журналов, все от Литовской В-М Флоте (униформы, флаги etc.) Материалы могу быть по литовские.

Я Вас еще раз в правду от Ваму потому, я могу за все заматить, Ась! labai!

Su pagalba

mano sukauptų dokumentų pasinaudojo ir Gintautas Surgailis, rašydamas knygą apie Lietuvos karo laivyną.

Tuo pat metu vykdžiau tyrimus, susijusius su Lietuvos šaulių sąjungos veikla lietuvių ir lenkų ginčytinoje neutraliojoje zonoje 1920–1923 m., ryšiais su Lietuvos kariuomene kovose su bermontininkais, santykiais su tautinėmis mažumomis, jos likvidavimu sovietų okupacijos metais. 1993 m. kovo 6 d. Vilniaus universitete įvyko konferencija, skirta Lietuvos šaulių sąjungos įkūrėjo ir ideologo Vlado Putvinskio-Pūtvio gimimo 120-osioms metinėms paminėti, „Šauliškumas, tautiškumas ir Lietuvos nepriklausomybė“, kurioje skaičiau pranešimą „Lietuvos šaulių sąjunga Lietuvos-Lenkijos konfliktų metu“ remdamasis nepublikuota medžiaga iš Lietuvos archyvų. Vėliau dalis surinktos medžiagos sugulė į rengiamą disertaciją ir buvo išplėtotą kitose mokslinėse publikacijose. 1999 m. rugsėjo 10 d. Vytauto Didžiojo universitete apgyniau mokslo daktaro disertaciją (darbo vadovu pablogėjus Reginos Žepkaitės sveikatai tapo Liudas Truska) „Lietuvos šaulių sąjungos karinė ir politinė veikla 1919–1923 metais“.

Atėjo naujas tūkstantmetis. Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras 2003 metais buvo reorganizuotas į Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutą, Klaipėdos universitete kartu su Lietuvos istorijos institutu buvo sukurtos istorijos mokslo krypties doktorantūros studijos, išugdyti ir po magistro studijų iš Vilniaus aukštųjų mokyklų į Klaipėdą atvykę doktorantai pradėjo rašyti disertacijas karo istorijos temomis. Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute prasidėjo nuoseklesnių karo istorijos tyrimų etapas.

Įteikta 2022 m. kovo 7 d.